ESTUDIS DE MEMÒRIA DEMOCRÀTICA

14. Alemanys i italians actius a les Illes Balears durant els règims feixistes de Hitler i Mussolini

Quart Pla de fosses 2023 – 2024

Govern de les Illes Balears

Govern de les Illes Balears

EXECUCIÓ: UTE ARANZADI ATICS

COORDINACIÓ: Jaume Claret

AUTOR: Antoni Janer Torrens, Manuel Aguilera Povedano

ÍNDEX

I PART 6

ALEMANYS ACTIUS A LES ILLES BALEARS DURANT EL RÈGIM FEIXISTA DE HITLER 6

1. EIVISSA I MALLORCA, REFUGI DE JUEUS I NAZIS 6

2. JUEUS ALEMANYS REFUGIATS A EIVISSA 7

2.1. *Walter Benjamin* 7

2.2. Cenacle d'artistes 8

3. JUEUS ALEMANYS REFUGIATS A MALLORCA 8

3.1. Els intel·lectuals de Cala Rajada 8

3.1.1. Negocis diversos per sobreviure 10

3.1.2. Heinz Kraschuztki 10

3.1.3. Jack Bilbo 11

4. L'ILLA DEL SEGON ROSTRE D'ALBERT VIGOLEIS THELEN 12

4.1. Comte Harry Kessler 13

5. EL PARTIT NAZI A LES BALEARS 14

5.1. El NSDAP a Mallorca 15

5.2. Leni Riefenstahl, la cineasta de Hitler 17

5.3. Nazis a Eivissa 18

6. INTERVENCIONS DELS NAZIS A LES ILLES 18

6.1. El buc Deutschland a Eivissa, conflicte diplomàtic 18

6.2. Legió Còndor 19

7. DEPORTACIONS D'ALEMANYS (1939-1945) 20

7.1. Acord de col·laboració entre Franco i Himmler 20

7.2. El bateig com a salvació 22

7.2.1. Els Hanauer 22

7.2.2. Els Holzinger 23

7.3. Heinz Kraschuztki, memòries d'un presoner 25

7.4. Leo Israel Frischer, el jueu d'Esporles 26

7.5. El violinista Siegfried Goldenkranz 27

7.6. Ernst i Irene Heinemann, el suïcidi com a escapatòria 27

7.7. Els xuetes de Mallorca 28

7.8. Dones jueves controlades 29

8. NAZIS A MALLORCA DURANT LA SEGONA GUERRA MUNDIAL 30

8.1. Els aviadors de Santanyí 30

8.2. El 'fantasma' de Cabrera 31

9. NAZIS REFUGIATS DESPRÉS DE LA SEGONA GUERRA MUNDIAL 31

9.1. Otto Skorzeny, "l'home més perillós d'Europa" a Alcúdia 32

9.1.1. Von Ripper, un vell conegut d'Skorzeny 34

9.2. El Corsario d'Eivissa 35

9.3. Anton Emerich Zischka 35

9.4. Norbert Schultze, el compositor de Lili Marleen 35

10. NAZIS DURANT EL *BOOM* TURÍSTIC 36

11. MARC HEINE, UN ALEMANY FUGITIU DEL NAZISME A LA MALLORCA FRANQUISTA 37

12. DULCE INGEBORG: EL MISTERIÓS CRIM D'UNA ALEMANYA DURANT LA DEMOCRÀCIA 37

12.1. Sospitosos 38

12.2. L'ombra del nazisme 38

13. NEONAZIS ACTUALS A MALLORCA 39

13.1. Activistes violents 39

13.2. Retir de polítics neonazis 40

II PART 41

ITALIANS ACTIUS EN EL RÈGIM DE MUSSOLINI AMAGATS A LES ILLES BALEARS A PARTIR DE LA II GUERRA MUNDIAL 41

1. L'INTERÈS DEL RÈGIM FEIXISTA EN LES ILLES BALEARS 41

2. L'ARRIBADA DELS PRIMERS MILITARS FEIXISTES 43

3. EL COMTE ROSSI 44

3.1. Mallorca, laboratori feixista 44

3.2. L'oposició de les autoritats 46

4. L'AVIACIÓ LEGIONÀRIA DE BALEARS 47

4.1. La construcció d'aeròdroms 47

4.2. Els bombardeigs 48

4.3. Les memòries del tinent Luigi Mancini 49

5. LA REGIA MARINA A BALEARS 50

5.1. La base de submarins de Sóller 50

5.2. L'atac al mercant *Barletta* i l'accident del creuer *Quarto* 51

6. EL PLA SECRET DE COLONITZACIÓ 52
6.1. Els desitjos de Mussolini 52
6.2. La compra de L'Albufera i Son Sant Martí 53
6.3. Rafael Gay de Montellà, el mediador de Mussolini 54
7. ELS ITALIANS A LES BALEARS A LA SEGONA GUERRA MUNDIAL 55
7.1. Els que van quedar a viure 55
7.2. El monument al Duce 56
7.3. Altres vestigis feixistes 56
7.4. El refugi del cuirassat *Roma* a Menorca 57
RESUM EXECUTIU I MESURES D'ACTUACIÓ 59
BIBLIOGRAFIA D'ALEMANYS ACTIUS A LES ILLES BALEARS DURANT EL RÈGIM FEIXISTA DE HITLER 60
BIBLIOGRAFIA D'ITALIANS ACTIUS A LES ILLES BALEARS DURANT EL RÈGIM FEIXISTA DE MUSSOLINI 62

I PART

ALEMANYS ACTIUS A LES ILLES BALEARS DURANT EL RÈGIM FEIXISTA DE HITLER

1. EIVISSA I MALLORCA, REFUGI DE JUEUS I NAZIS

A principi del segle XX, en la cultura germànica, les Balears ja eren conegudes gràcies a l'enciclopèdica obra de l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria *Die Balearen*, que el 1878 guanyà una medalla d'or a l'Exposició Universal de París. Aquesta obra bevia del mite de l'Arcàdia feliç al sud d'Europa que el 1816 descrigué el poeta alemany Goethe en el seu llibre de memòries *Viatge a Itàlia*. Fou la mateixa Arcàdia feliç que als anys trenta del segle XX cercaren alguns alemanys, principalment a Eivissa i Mallorca, quan encara no eren la destinació turística que són ara.

En l'Espanya de la Segona República, les Balears s'erigien com un indret idíl·lic i de vida barata, molt més que altres llocs de la costa peninsular o que la mateixa Itàlia. Hi hagué alemanys que recalaren a l'Arxipèlag fugint de la gran crisi econòmica que patia la República de Weimar (1918-1933) o de l'ascens del nazisme (el 30 de gener de 1933 Adolf Hitler fou nomenat canceller d'Alemanya i el 2 d'agost de 1934 ja ostentà el poder absolut amb la mort del president Paul von Hindenburg). Altres, en canvi, ho feren atrets pel bon clima insular. Part de la seva història es pot resseguir en el documental *Mallorca, eine deutsche Liebe*[1] (*'Mallorca, un amor alemany'*), estrenat el 2018 a la cadena de televisió alemanya ZDF. Els seus autors són el periodista i guionista Christian Buckard i l'escriptor i el director Daniel Guthmann. L'obra guanyà el premi de periodisme de *Mallorca Zeitung* del grup Prensa Ibérica.

Durant la Segona República, concretament a Mallorca, s'hi trobaren convivint alemanys jueus[2] amb compatriotes seus, alguns dels quals s'afiliaren a les delegacions insulars del Partit Nazi, el NSDAP (Partit Nacionalsocialista Obrer Alemany). Així ho assegura Alexander Sepasgosarian, autor del llibre *Mallorca unterm Hakenkreuz. 1933-1945*[3] (*'Mallorca sota la creu gammada')* (MatrixMedia, Verlag, 2017): "La comunitat alemanya a l'illa era igual d'heterogènia que la que hi havia a Alemanya: hi havia simpatitzants i detractors de Hitler[4]".

L'esclat de la Guerra Civil el juliol de 1936 suposà un trasbals important per als alemanys jueus residents, molts dels quals decidiren marxar. Les Balears -llevat de Menorca, que restaria fidel a la República fins pràcticament el final de la contesa-

1 https://www.arte.tv/fr/videos/105593-000-A/majorque-annees-1930-la-fin-d-un-refuge/
2 https://www.elindependiente.com/tendencias/2020/05/24/mallorca-de-oasis-antifascista-a-enclave-nazi/
3 https://www.amazon.es/Mallorca-unterm-Hakenkreuz-1933-1945-German-ebook/dp/B076H9PBXN
4 Janer Torrens, Antoni. 'Nazis a les Illes' https://www.arabalears.cat/societat/nazis-illes-pintor-antifeixista-pollenca_1_2707634.html [consultat el 7 de desembre de 2018]

caigueren immediatament sota el control de les tropes insurrectes. Els qui preferiren quedar-se foren víctimes de la col·laboració del franquisme amb les polítiques antisemites de Hitler. Després de la Segona Guerra Mundial, l'Arxipèlag estrenaria una nova etapa com a refugi, aquest cop, però, només per a dirigents nazis, que gaudiren de la protecció de Franco. I amb la restauració de la democràcia, les Illes també atraurien grups de neonazis i polítics neonazis.

2. JUEUS ALEMANYS REFUGIATS A EIVISSA

El següent apartat se centra en els intel·lectuals alemanys que a partir dels anys trenta del segle XX es refugiaren a Eivissa seguint les passes del filòsof Walter Benjamin. El llibre de referència és *Experiencia y pobreza. Walter Benjamin en Ibiza*[5] *(*Editorial Periférica, Cáceres, 2019), del poeta eivissenc Vicente Valero.

2.1. *Walter Benjamin*

Un dels jueus alemanys més cèlebres que recalà a Eivissa va ser el berlinès Walter Benjamin (1892-1940), un dels filòsofs més lúcids del segle XX. Ho feu l'abril de 1932, convidat per un amic alemany. Era el protestant Felix Noegerath, que s'acabava d' instal·lar a l'illa per acompanyar el seu fill, el filòleg Hans Jakob Noeggerath (havia de fer un treball sobre la tradició oral al món rural pitiús). Aleshores Benjamin tenia greus problemes econòmics i vivia precàriament al Berlín prenazi.

El filòsof alemany no es cansà d'elogiar el "paisatge idíl·lic" d'aquella Eivissa tradicional, virginal, que ja el 1912 el pintor català Santiago Rusiñol havia batiat com 'l'illa blanca'. El juliol de 1932, al cap de tres mesos, hagué de partir a contracor. "Si no fos per [...] assumptes a Berlín -consignà-, podria tranquil·lament pensar en restar aquí durant molt de temps[6]". L'any següent, l'abril de 1933, repetiria visita - l'estada s'allargà cinc mesos més, fins al setembre de 1933.

Amb Hitler com a flamant canceller, Benjamin es va veure obligat a exiliar-se a París. Trobaria la mort el 26 de setembre de 1940, a 48 anys, en un hotel de Portbou (Alt Empordà) mentre es dirigia a Portugal, llavors un país neutral. La majoria de biografies asseguren que, desesperat per la situació en la qual es trobava, el filòsof alemany se suïcidà mitjançant la ingesta de morfina. El 2022, però, el metge Santi Vancells descartà aquesta hipòtesi al llibre *Una veritat difícil. Walter Benjamin a Portbou: crònica d'una ferida mal curada*[7] *(*Comanegra). Vancells defensa que la causa de la seva mort va ser la malaltia cardíaca que sofria. Al seu parer, una sobredosi de morfina provoca una aturada respiratòria i la mort immediata. I, en el cas, del berlinès, l'agonia durà més de dues hores.

5 https://www.amazon.es/Experiencia-pobreza-Walter-Benjamin-Ibiza/dp/8416291594
6 Totes les cites que apareixen en el treball són traducccions al català del propi autor.
7 https://www.latribullibreria.com/es/libro/una-veritat-dificil_20161

2.2. Cenacle d'artistes

Altres alemanys jueus intel·lectuals que també recalaren a Eivissa foren l'arquitecte Erwin Broner o els artistes avantguardistes Raoul Hausmann, Wolfgang Schulze Wols i Will Faber. Aquests alemanys més famosos es trobaren amb una colònia d'alemanys més anònims. Molts muntaren els seus propis negocis, la majoria centrats en l'hoteleria, com Anita Ellmauer (que obrí el Bar Alemán) o l'artista Lene Schneider (el bar-saló Ca Vostra). Altres nouvinguts optarien per obrir tendes de fotografia. Fou el cas de Walter Stern, que el juliol de 1933, davant l'església de sant Elm, inaugurà la tenda Casa Estrella. Ho feu en companyia de la seva dona Elizabeth i dels seus dos fills (César, el darrer, nasqué a Eivissa). El matrimoni partí en esclatar la Guerra Civil.

El 1935 desembarcà a la pitiüsa major un altre fotògraf alemany, Robert Sternau. Amb la seva parella Ilse Wallach tenia la idea regentar una llibreria. Ho descartà, però, en haver-hi ja una a l'illa. Llavors optà per obrir un bar, el Bar Puerto, al barri de la Marina. Amb l'inici de la Guerra Civil, Sternau fou arrestat a partir d'una denúncia d'un altre alemany per ser considerat un comunista (en realitat era socialista). Estaria tres dies a la presó. En sortí gràcies a l'amistat d'un dels seus carcellers, que era client habitual del seu bar. Després, Sternau abandonà l'illa amb la família i acabà emigrant a Buenos Aires, on pogué complir el somni de la seva vida d'obrir una llibreria, la Belgraño.

3. JUEUS ALEMANYS REFUGIATS A MALLORCA

El següent apartat tracta de la important colònia d'intel·lectuals que, a principi dels anys trenta, s'establiren a la costa del Llevant de Mallorca, a Cala Rajada (Capdepera), un poblet de pescadors, on no arribava el tren. La informació s'ha extret del llibre *El temps s'esmicola*. *L'exili centreeuropeu a Cala Rajada (1930-1936)* (Ajuntament de Capdepera, 2015), de Gabi Einsele, Maria Massanet i Gregori Rexach. El 2017 Antoni Capellà en feu el documental[8].

3.1. Els intel·lectuals de Cala Rajada

Igual que Eivissa, Mallorca, 'l'illa de la calma' segons Rusiñol (1913), també es presentava com un lloc llunyà, amb un clima plàcid, on es podia viure amb pocs doblers. Els alemanys que hi recalaren s'establiren principalment a Cala Rajada -hi ha constància que Walter Benjamin el visità durant les seves dues estades a Eivissa. Un dels seus edificis més emblemàtics era el palau Torre Cega[9], que el 1916 es feu construir el banquer de Santa Margalida Joan March Ordines.

8 https://www.facebook.com/watch/?v=1338454306180230
9 https://www.fundacionbmarch.es/es/cala-ratjada/

El 1931 un dels primers intel·lectuals teutons a instal·lar-se a Cala Rajada fou el pintor Friedrich Kleukens. El 1932 el seguí l'escriptor austríac Franz Blei, que definí l'indret com l' "Arcàdia feliç". Així es manifestava en una carta[10] a la seva parella: "Estimada Laurin. Deixa aquesta Alemanya, estimada per tots els déus, tant de bo per sempre. Esper no tornar mai a aquest país, que no és la terra dels meus somnis, sinó dels meus malsons".

Tant Kleukens com Blei eren personatges molt coneguts als seus països, de manera que, sobretot a partir de 1933, amb l'ascens del nazisme al poder, aconseguiren atreure altres artistes destacats. Fou el cas dels pintors Rudolf Levy (deixeble d'Henri *Matisse*), Enrique Dravinghaussen, Albert París Gütersloh, Arthur Segal, Jack Bilbo; els escriptors Karl Otten, Arnold Clerx, Jacoba Catherina (coneguda com a Tonny Clerx), Herbert Schülter, Friedrich Burschell, Heinz Kraschutzki; l'arquitecte Friedrich Haüs, el periodista Arthur Seehof, les actrius Billie Blei (filla de Franz Blei) i Fritta Brod o el fotògraf Conrad Liesegang, que es cartejà amb personalitats com el president nord-americà Franklin Delano Roosevelt (1933-1945) o el judeoalemany Henry Alfred Kissinger, que entre el 1973 i el 1977 exerciria de secretari d'Estat d'EUA.

Així descrigué Cala Rajada el pintor Jack Bilbo: "Era un lloc encisador, habitat per gent que tots ells havien d'oblidar o ocultar alguna cosa: exiliats, contrabandistes, fills de famílies riques i parelles clandestines". Es tractava, però, d'un lloc deixat de la mà de Déu en paraules de l'escriptor Karl Otten: "El poble sols és el final d'un llarg camí que condueix des de l'interior de l'illa o d'Europa cap al mar. No té carrers establerts ni números a les cases, ni aigua corrent, ni llum elèctric; sols la meitat d'una església i pescadors amb les seves barques i xarxes". La població local no sabia res de les vides d'aquells turistes 'especials'.

A part de refugiats alemanys, a Cala Rajada també hi hagué d'austríacs, holandesos o suïssos. Alguns d'ells no hi arribaren per motivacions polítiques, sinó més aviat estètiques: s'havien enamorat de la llum mediterrània de Mallorca. Molts s'allotjaren a fondes, pensions o cases de lloguer. Els dos hotels emblemàtics de la zona eren el pioner Cas Bombu i el luxós Castellet, oberts a la dècada dels anys vint. Aquest darrer acollia famílies benestants. El 1932 fou llogat pel suís Stromayer, que ja administrava a Palma l'hotel Inglés. Al capdavant de la seva gestió hi posà Gerhard Thümmler, un important empresari alemany dedicat al sector d'importació i exportació de productes autòctons, entre ells, la llata.

L'hotel Castellet s'erigí en paradigma d'exquisidesa i bon gust. La premsa internacional li donà molta cobertura, de manera que ben aviat s'especialitzà en un turisme internacional i cosmopolita a la recerca de llocs d'encant. En pocs anys, el canvi demogràfic a Cala Rajada va ser impressionant. L'any 1933, d'una població de 400 habitants, quasi la meitat eren estrangers. Tanmateix, la xifra degué ser molt

10 https://www.arte.tv/fr/videos/105593-000-A/majorque-annees-1930-la-fin-d-un-refuge/

més alta atès que molts estrangers no s'arribaven a empadronar al municipi. Donat aquest volum de gent, fins i tot s'organitzaren petites escoles per als fills de la colònia alemanya.

3.1.1. Negocis diversos per sobreviure

La majoria d'aquells exiliats vivia de petites rendes o dels guanys que encara recaptaven de la venda dels seus treballs al seu país d'origen; d'altres, en canvi, rebien ajudes de l'exterior. Quan, però, el 1933 Hitler arribà al poder, tots aquells ingressos s'acabaren. Els jueus no pogueren treure els seus estalvis dels bancs i els intel·lectuals ja no tingueren a qui vendre les seves obres, considerades pels nazis com a "art degenerat" ("*Entartete Kunst*"). A Mallorca tampoc no venien res.

S'havia acabat l'idil·li. Aïllats dins d'una illa, aparegué, doncs, l'angoixa per sobreviure. Així ho manifesta en una carta Franz Blei: "Una renda que no arriba, una pensió que no basta i sempre amb la il·lusió que un amic ficàs un bitllet de banc entre els fulls d'una carta [...]. Ai, si nosaltres tinguéssim un poc més de doblers! Perquè un ja no té vint anys quan suplia l'escassetat amb il·lusió; però tampoc som prou vell per caure en la resignació".

Davant aquelles dificultats, calgué reinventar-se. El 1934 a Cala Rajada només existien tres establiments oberts per estrangers. Un any després, però, ja regentaven 14 dels 33 existents. Destacaven la perfumeria de H. Seckel, un taller de torneria de B. Von Geldern i la merceria de Hammerschimidl. També hi hagué alemanys com Gruman que es convertiren en agents immobiliaris i es posaren a llogar habitacions. Una altra iniciativa privada reeixida va ser la fàbrica d'electricitat Electra, del suís Hans Villiger. Tanmateix, alguns comercials locals no veren amb tan bons ulls tots aquests negocis. Consideraven que els llevaven mà d'obra i part dels seus beneficis.

3.1.2. Heinz Kraschuztki

Un altre alemany que muntà el seu propi negoci fou Heinz Kraschuztki. Era un antic oficial naval, natural de Gdańsk, molt decebut amb les atrocitats que presencià durant la Primera Guerra Mundial. Arribà a Cala Rajada per problemes de salut d'un dels seus quatre fills, a qui el metge havia recomanat un lloc prop de la mar. Al poble, però, primer hi recalà la seva dona i els seus quatre fills. Fou la tardor de 1931. Ell es quedà a Berlín per continuar treballant en una revista pacifista radical. La primavera de 1932, però, va ser amenaçat de detenció per traïció i, amb la policia a sobre, fugí d'Alemanya i es dirigí a Mallorca per retrobar-se amb la seva família. "Quin dia més bonic -escrigué Kraschuztki a les seves memòries[11]- va tornar a ser quan vaig arribar a Cala Rajada. Que sans i feliços es veien tots! Aleshores la natura

11 https://libreriacajondesastre.com/baleares/memories-a-les-presons-de-la-guerra-civil-a-mallorca-62460

era d'una bellesa única. Encara no hi havia grans hotels a cada cantonada, cap altaveu que intentava ofegar la veu de la mar".

A Cala Rajada Kraschuztki muntà el taller Las Estrellas, que produïa des d'espardenyes de ràfia -material fins aleshores desconegut a Mallorca- fins a objectes de fusta d'olivera, bosses i teles diverses. Eren productes de tan alta qualitat que apareixien en revistes de gran repercussió internacional com *Vogue*. Las Estrellas tenia en plantilla una quarantena de gabellines, que pogueren deixar les seves tasques amb la llata per poder cobrar un sou molt superior al que se solia pagar a l'illa (era un extra important que completava el sou que entrava a casa amb la feina de pescadors dels seus marits). El taller arribà a exportar gènere a indrets tan llunyans com Buenos Aires, les Illes Bermudes, Johannesburg o Hawai.

3.1.3. Jack Bilbo

Jack Bibo era el pseudònim del berlinès Hugo Cyril Kulp Baruch[12] (1907-1967), de mare anglesa i de para germanoamericà. El 2019 Documenta balear va publicar al català l'autobiografia que escrigué a Londres el 1948, amb traducció de Gabriel Mir. En les anotacions, l'historiador Miquel Flaquer explica que l'alemany arribà a Mallorca pensant que Palma seria un bon lloc on refugiar-se una temporada: "La ciutat, però, li va parèixer massa moderna i va pensar que hi estaria massa exposat. Ell volia un lloc més amagat. Aleshores li recomanaren Cala Rajada, on no arribava el tren i hi havia tots els llunàtics del món".

Bilbo era una excèntric pintor. Al poblet gabellí s'ocupà de l'Hugo's Bar. Al cap de pocs mesos, el maig de 1933, un embolic de faldes el portà a vendre el local i a partir amb la seva nova companya Billi a Sitges, on obrí un nou bar, El Barco. Ens man d'un rus, l'Hugo's Bar es transformaria després en el famós Wikiki, que, inspirat en un bungalow hawaià, es convertí en el principal lloc de reunió de la parròquia alemanya -hi rebien el correu i hi comentaven les notícies de les emissores de ràdio que alguns tenien.

A Sitges, Bilbo va ajudar gent a fugir del país. Després, va participar com a sanitari en l'expedició amb què el capità Bayo va intentar recuperar Mallorca per a la causa de la República. A principi dels quaranta, va arribar a Anglaterra, on la seva condició d'antifeixista jueu no el va salvar de ser tancat en el camp d'internament de l'illa de Man a causa de la seva nacionalitat alemanya. A Londres, el berlinès acabaria inaugurant la galeria The Modern Art, on va exposar obres de Kurt Schwitters i Pablo Picasso, entre d'altres, a més de pintures, escultures i dibuixos propis.

Bilbo fou un fabulador compulsiu. Al llarg de la seva vida escrigué fins a tres autobiografies. En la que publicà el 1948, estant a Londres, desmentia informacions

12 Pons, Pere Antoni. 'Jack Bilbo, fabulador patològic i gran aventurer' https://www.arabalears.cat/cultura/jack-bilbo-fabulador-patologic-aventurer_1_2689264.html [consultat el primer de gener de 2019)

de la seva primera autobiografia *Al servei d'Al Capone*[13] (1933), en la qual assegurava que, de jove, havia fet de guardaespatlles[14] del famós gàngster de Chicago.

4. L'ILLA DEL SEGON ROSTRE D'ALBERT VIGOLEIS THELEN

Un altre alemany que es refugià a Mallorca fou Albert Vigoleis Thelen (1903-1989). Nascut a Süchteln (Renània del Nord), va estudiar Periodisme i Filologia Holandesa a la Universitat de Munster. No era jueu, però el 1931, davant l'auge del nazisme, de manera voluntària decidí abandonar el seu país amb la seva companya suïssa Beatrice Bruckner. S'hi estarien cinc anys, fins a l'esclat de la Guerra Civil el juliol de 1936.

El 1953 Vigoleis novel·laria la seva estada a Mallorca en el llibre *Die Insel des zweiten Gesichts*[15] (*'L'illa de la segona cara'*), en el qual parla de la intensa activitat a l'illa de la formació del Führer. També, però, hi menciona les relacions que ell mateix mantingué amb importants personalitats mallorquines[16]: els germans Llorenç i Miquel Villalonga, la família Sureda, el músic Joan Maria Tomàs, el pintor Antoni Gelabert o l'intel·lectual Gabriel Alomar. Juntament amb *Der Mann ohne Eigenschaften* (*'L'home sense atributs'*) de Robert Musil, publicada el 1930, L'illa de la segona cara és considerada la millor novel·la alemanya de mitjan segle XX.

A Mallorca Vigoleis, condicionat per la seva magra situació financera, es dedicà a fer de guia per a turistes alemanys. Era una situació incòmoda per ell perquè molts eren membres del Kraft durch Freude, organització que formava part del Partit Nazi. Així els descriu al seu llibre: "Des del poble se sent el renou que munten, beguts i gats. Em vaig tapar la cara de vergonya. Era com si fóssim a casa, però realment érem a Espanya". L'alemany també feu de secretari de l'escriptor britànic Robert Graves, establert a Deià des de 1929. Igualment, però, treballà per al comte Harry Kessler, que el contractà perquè l'ajudàs a transcriure les seves memòries. Beatrice, en canvi, la seva parella, es guanyà la vida fent de professora d'idiomes.

Al seu llibre Vigoleis explica la situació que visqueren els estrangers residents a Mallorca en esclatar la Guerra Civil: "Quan es va fer evident que amb l'ajuda de Hitler, Mussolini i el Vaticà la Guerra Civil no s'acabaria tan ràpidament com creien els idealistes, els consolats dels diferents països varen organitzar la fugida". Vigoleis i Beatrice fugiren de Mallorca a bord d'un vaixell anglès. Ho feren juntament amb

13 https://www.pinterest.es/pin/al-servicio-de-al-capone-memorias-de-un-ganster-jack-bilbo-1933--7318418115836728/
14 https://www.diariodemallorca.es/sociedad/2012/09/30/guardaespaldas-capone-mallorca-3953679.html
15 https://www.anagrama-ed.es/autor/thelen-albert-vigoleis-1033
16 Mestre Sureta, Bartomeu. 'Té dues cares Mallorca? (final)' https://blocs.mesvilaweb.cat/balutxo/te-dues-cares-mallorca-final/ [consultat el 13 de novembre de 2011]

altres amenaçats per la nova situació com l'escriptor Franz Blei i la seva filla, l'actriu Billie Blei, uns dels hostes il·lustres de Cala Rajada.

A *L'illa de la segona cara* es constata que Franz Blei posà el crit al cel quan va saber que l'embarcació es dirigia a Gènova, des d'on hi havia el perill que enviassin tots els passatgers a un camp de concentració. Gràcies a la seva pressió, s'aconseguí que la destinació final del buc fos Barcelona, des d'on cadascú pogué partir on volgué. Vigoleis i Beatrice es dirigiren a Suïssa i finalment s'establiren a Portugal. Franz Blei i la seva filla també anaren al país lusità, però per fer el bot després als Estats Units, on l'escriptor morí el 1942, a 71 anys, enmig de la pobresa.

Un altre alemany que partí de Mallorca en esclatar la Guerra Civil fou el poeta Erich Arendt, que s'havia instal·lat a l'illa el 1935 -després combatria amb la República i, en caure Madrid el 28 de març de 1939, fugí a París. Des del 2005 Vigoleis té una placa commemorativa[17] a la casa de Palma on visqué, al xamfrà del carrer del Vi. La figura d'aquest alemany ha estat estudiada per Germà García i Bonet al llibre *Memòries d'en A. Vigoleis Thelen a Mallorca. 1931-1936* [18] (Edicions Cort, Palma, 2010).

4.1. Comte Harry Kessler

El comte Harry Kessler[19] (1868-1937), per a qui treballà Vigoleis, era fill d'una aristòcrata irlandesa i d'un poderós banquer alemany. D'esperit cosmopolita, fou un dels personatges més destacats de l'àmbit cultural i polític de l'Europa de final del segle XIX i de principi del XX. L'11 de novembre 1933, davant l'auge del nazisme, també elegí refugiar-se a Mallorca, que ja havia visitat el 1926. Hi arribà amb el matrimoni Max Goertz –en realitat era el seu amant- i Ursula. Visqué al barri palmesà de la Bonanova, a la plaça de l'església, número 3.

En els seus *Diaris (1918-1937)* Kessler parlà de Mallorca amb els següents termes: "[Té] una de les costes més precioses i grandioses que he vist mai. Encara més bella, més gran que la Riviera o fins i tot que Capri. La immensitat, les enormes formes muntanyoses, l'abundància de la naturalesa, la mescla de l'austeritat i bellesa, d'allò gegantesc, allò incommensurable i allò íntim s'ha convertit en alguna cosa paradisíaca aquí".

17 Bennasar, Sebastià. 'Cort colocará una placa en la casa en que vivió el escritor Albert Vigoleis Thelen' https://www.ultimahora.es/noticias/cultura/2005/02/28/614657/cort-colocara-placa-casa-vivio-escritor-albert-vigoleis-thelen.html [consultat el 28 de febrer de 2005]
18 https://apps.caib.es/revpubfront/pub?p=476
19 Moreno Claros, Luis Fernando. 'El hombre que conoció a todo el mundo' https://elpais.com/cultura/2016/04/01/babelia/1459510351_691045.html [consultat el 9 d'abril de 2016]

En una carta a la seva germana[20], Kessler es queixa que els mallorquins "són molt lents. Aplacen els seus assumptes dia a dia ('demà, demà'), però són pulcres i ordenats i em diuen que honrats. Hi ha esplèndids palaus i esglésies i la catedral és impressionant. Tot té un aire shakespearià, com el rerefons d'una comèdia de Shakespeare". Hi ha coses, però, que no agraden a l'alemany: "El país està miserablement endarrerit, les condicions increïblement dolentes, quasi el cinquanta per cent són illetrats, la corrupció dels funcionaris supera allò creïble" [...]. En els negocis particulars són honrats, però en tot el que respecta a l'Estat són deliberadament i obertament amorals del tot". I sobre els seus compatriotes que es troba vivint a l'illa, Kessler diu: "Evit els alemanys fins a saber qui són. Alguns d'ells són indesitjables, políticament i per altres raons [...]. Pels carrers de Palma s'hi pot sentir parlar alemany tant com als Camps Elisis de París".

L'agost de 1935 Kessler es trobà greument malalt (havia perdut 40 quilos en dos anys) i abandonà Mallorca per visitar un metge d'Alemanya. Llavors, el cònsol alemany a Barcelona ja havia remès a Berlín un informe sobre ell que deia: "Fins allà on estic informat, Kessler ha evitat intencionadament prendre partit per la Nova Alemanya". Amb l'esclat de la Guerra Civil espanyola, el comte ja no tornaria a Mallorca. S'instal·là a França, on morí el 1937.

A Mallorca, Kessler hi deixà tres volums dels seus diaris, els compresos entre el 1880 i el 1918. Foren trobats de manera fortuïta el 1983 a Palma per un empleat d'una oficina del Banc Espanyol de Crèdit. Estaven dins d'una caixa de seguretat que havia restat segellada durant cinquanta anys. S'obrí perquè el contracte de lloguer havia expirat i el nom del propietari s'havia extraviat dels arxius del banc.

5. EL PARTIT NAZI A LES BALEARS

La presència d'alemanys simpatitzants del nazisme en temps de la Segona República queda constatada en el llibre *La lista negra. Los espías nazis protegidos por Franco y la Iglesia*[21] (Aguilar, Madrid, 2003), del periodista José María Irujo. "Els alemanys d'Espanya -diu Irujo- tenien més de 350 empreses que sumaven 1.000 milions de pessetes d'aleshores. Establiren una xarxa de testaferros i començaren a conspirar contra la República".

Un altre llibre que tracta sobre els seguidors de l'esvàstica a Espanya durant aquells anys republicans és *El nazismo al desnudo*[22]. L'edità el 1938 *el sindicat CNT (Confederació Nacional de Treball) a partir de documents que* requisà al consolat alemany de Barcelona a l'inici de la Guerra Civil. Són documents que revelen el fort

20 Massot, Josep. 'Los diarios hallados en Mallorca' https://www.lavanguardia.com/edicion-impresa/20151219/30905057622/los-diarios-hallados-en-mallorca.html [consultat el 19 de desembre de 2015]
21 https://www.alibri.es/la-lista-negra-los-espias-nazis-protegidos-por-franco-y-la-iglesia-207949
22 http://www.cedall.org/Documentacio/IHL/El%20nazismo%20al%20desnudo.pdf

arrelament que tingué a Espanya el Partit Nazi (NSDAP). Els seus membres eren comerciants o tècnics, que, per burlar les autoritats republicanes, simulaven pertànyer a organitzacions professionals com la Unión Nacional Alemana de Empleados del Comercio. En realitat, però, formaven part del Front del Treball Alemany (FTA), el sindicat únic al Tercer Reich on es mesclaven obrers i empresaris per igual.

Entre els documents requisats per la CNT hi ha el número especial que el novembre de 1934 publicà el diari *Der Deutsche im Auslande ('L'alemany a l'estranger')* centrat en Espanya i Portugal. El diari celebrava l' "atapeïda xarxa" de grups nazis de la FTA que s'estava teixint en ambdós països, on es cultivava "l'amor a la pàtria". Es constata que el 1934 hi havia a Espanya 24 agrupacions nazis. Dos anys després n'hi hauria 163 amb 2.749 afiliats, als quals s'hi havien de sumar els membres individuals (prop de 5.000). El grup local més nombrós era el de Barcelona (1.011 membres). A les Balears es consigna l'existència de cinc grups locals, amb 35 membres, a Muro, Sóller, Cala Rajada, Formentor i Santa Ponça. I a Eivissa, tres (sense especificar el nombre de membres) a Talamanca, San Josep i Sant Antoni.

5.1. El NSDAP a Mallorca

A Mallorca tenim dades més concretes del Partit Nazi (el NSDAP) gràcies al llibre *Mallorca unterm Hakenkreuz. 1933-1945* (*'Mallorca sota la creu gammada')* (MatrixMedia, Verlag, 2017). El seu autor és l'historiador i periodista del *Mallorca Magazin* Alexander Sepasgosarian[23], que recopilà tota la informació als arxius federals d'Alemanya. Sepasgosarian recull una dada que no apareix als documents requisats per la CNT al consolat alemany de Barcelona a l'inici de la Guerra Civil. Diu que el 28 de juny de 1932, set mesos abans que Hitler fos nomenat canceller, es fundà a Palma l'agrupació mallorquina del Partit Nazi [24]. Estava situada en un xalet del carrer Dos de Maig, número 48, del barri d'El Terreno. La inauguració d'aquesta delegació coincidia amb l'auge del partit a Alemanya, que a les eleccions de juliol de 1932 fou, per primer cop, la formació més votada.

Segons la informació recopilada per Sepasgosarian, el NSDAP de Mallorca arribà a tenir 55 de membres -els documents de la CNT, en canvi, parlen de 35, però no inclouen la delegació de Palma. El seu primer president fou l'hoteler Heribert Bayer. L'entitat es dedicava a organitzar moltes excursions i actes culturals, sobretot a l'oratori de Portals Nous (Calvià). Aquests actes es convertiren en autèntiques manifestacions d'exaltació de la figura de Hitler.

El 28 d'agost de 1932 la premsa es feia ressò d'una conferència al local social del NSDAP titulada: "¿Què vol Hitler?". La impartia Karl Cerff, cap regional de

23 Janer Torrens, Antoni. 'Nazis a les Illes' https://www.arabalears.cat/societat/nazis-illes-pintor-antifeixista-pollenca_1_2707634.html [consultat el 7 de desembre de 2018]

24 Segura, Cristian. 'La memoria del nazisme en Mallorca se pierde entre buganvillas y turistas' https://elpais.com/cultura/2022-08-10/la-memoria-del-nazismo-en-mallorca-se-pierde-entre-buganvillas-y-turistas.html [consultat el 10 d'agost de 2022]

propaganda de les Joventuts Hitlerianes -després ocuparia càrrecs al III Reich relacionats amb la comunicació. El contingut de la conferència és explicat en un article publicat el 16 de maig de 2023 al diari *Última Hora* amb el títol "Els primers nazis organitzats (1932)"[25]. El seu autor, l'historiador Manuel García Gargallo, diu: "Fou tota una apologia del nazisme, amb idees com que Hitler defensava el vertader sentit de nacionalitat; que s'oposava tant al marxisme com al capitalisme; que la premsa estava manipulada en contra seva, o que als jueus 'només' els volia excloure de la política i l'educació: podrien viure a Alemanya, però com a estrangers".

El 1932, segons dades recollides per Sepasgosarian, a Mallorca hi havia registrats poc més de 9.000 alemanys. Molts s'havien començat a instal·lar a l'illa a final del segle XIX atrets pel clima mediterrani. Gaudien d'una bona xarxa d'infraestructures: consolat, església pròpia, tendes, pensions, hotels, diaris (el *Herold*) i una escola al barri palmesà de Son Armadans. Aquella comunitat alemanya era igual d'heterogènia que la que hi havia a Alemanya: hi havia simpatitzants i detractors de Hitler. A Ciutat, un dels llocs més concorreguts pels entusiastes de l'esvàstica fou la plaça Gomila, on destacava el cafè Oasis, regentat per un alemany considerat el cap insular de la Gestapo (policia secreta nazi).

El 17 de juliol de 1933 *Diario de Ibiza* publicà un article, sense signatura, que parlava de la sospitosa presència de joves alemanys a Mallorca. El títol era 'Una vasta conxorxa contra el Règim republicà. Conspiradors i espies a l'illa de Mallorca'. El text deia el següent: "Des de fa uns mesos o unes setmanes resideix a l'illa de Mallorca un nombre extraordinari de joves alemanys. Són joves que no han superat cap d'ells els vint-i-cinc anys i que viuen en hotelets o en pisos, sense patrona ni assistenta, en un règim típicament casernari. Ells fan la seva compra, ells cuinen, ells es renten, ells fan la neteja del seu habitatge... Ocupació d'aquests joves? Cap que els serveixi per guanyar-se la vida. Dediquen totes les seves hores a exercicis col·lectius de cultura física, a excursions pedestres a través de l'illa, a estudiar el país on viuen i particularment la costa... Són molts els joves alemanys que avui viuen d'aquesta manera a l'illa de Mallorca. Molts. Són tants que un mallorquí que acaba d'arribar de la seva terra els fa pujar a la important xifra de 6.000... Què passaria —ens ha dit aquest mallorquí— si un bon dia, en el cas d'una conflagració bèl·lica, aquests nois sortissin pels carrers i els camps de l'illa perfectament armats?".

D'acord amb la informació recopilada per Sepasgosarian, el 1934 arribà a l'illa el baró Kurt Von Behr. Cridà l'atenció perquè es passejava per Palma amb l'uniforme del Partit Nazi. El 1936 va ser elegit líder de la filial local del NSDAP -aquell mateix any, en un vaixell davant la costa mallorquina, el Partit Nazi ja organitzà la participació a les eleccions del Reichstag per als alemanys residents a l'estranger. El 1940, quan les tropes de Hitler entraren a París, Von Behr fou nomenat responsable de l'organització Rosenberg, coneguda per haver dut a terme el saqueig del patrimoni artístic de França i d'obres d'art propietat de famílies jueves.

25 https://es.linkedin.com/posts/garciman73_aqu%C3%AD-tenéis-mis-dos-últimas-colaboraciones-activity-7069296060854079488-8ggb

Les històries d'alguns d'aquests alemanys residents a Mallorca als anys trenta també es poden resseguir en el llibre *Mallorcas vergessene Geschichte*[26] (*'La història oblidada de Mallorca'*) (Vitolibro, Espanya, 2011), de Martin Breuninger i Germà García.

5.2. Leni Riefenstahl, la cineasta de Hitler

L'estiu de 1934 la colònia nazi a Mallorca rebé la visita de Leni Riefenstahl (1902-2003), la directora de cinema de capçalera de Hitler. Aterrà a l'illa amb la intenció de cercar localitzacions per rodar un projecte que li havien encarregat: *Tiefland* [27]. Es tractava de la versió cinematogràfica d'una òpera d'Eugen d'Albert, que alhora era una adaptació de *Terra Baixa* (1896), la famosa obra de teatre del català Àngel Guimerà.

Riefenstahl s'allotjà a l'Hotel Formentor, inaugurat el 1929. Una de les localitzacions per les quals s'interessà fou la finca de Son Torrella, a Santa Maria del Camí, als peus de la serra de Tramuntana. El seu propietari era el novel·lista i vicecònsol britànic a l'illa Alan Hillgarth -després, durant Segona Guerra Mundial, Hillgarth seria espia dels aliats, tal com recull l'historiador Josep Massot i Muntaner al llibre *El cònsol Alan Hillgarth i les Illes Balears (1936-1939)*[28] (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1995). Aquell projecte audiovisual, tanmateix, es va interrompre a causa de la ruïna de la productora, de manera que Riefenstahl se'n tornà a Berlín. El 1935, a Alemanya, estrenà *El triomf de la voluntat,* el gran documental propagandístic sobre el congrés que el 1934 feu el Partit Nazi a Nuremberg amb l'assistència de més de 700.000 militants i simpatitzants.

El 1938 la cineasta estrenaria el documental *Olympia* sobre els Jocs Olímpics de Berlín de 1936, que es convertiren en tota una exaltació del nazisme. La represa de la filmació de *Tiefland* tingué lloc durant la Segona Guerra Mundial. Ja no seria, però, a Mallorca, sinó als Alps. D'extres comptaria amb desenes de persones d'ètnia gitana reclutades en camps de concentració, moltes de les quals després serien deportades a Auschwitz, on moriren. La cinta acabaria sent custodiada pels francesos i no s'estrenaria fins al 1954.

26 https://elaleman.online/download/mallorcas-vergessene-geschichte-klein.pdf
27 https://www.filmportal.de/video/tiefland-1940-19441953
28 https://www.pamsa.cat/el-consol-alan-hillgarth-i-les-illes-balears-19361939-9788478265985/

5.3. Nazis a Eivissa

A Eivissa, la presència de nazis ja cridà l'atenció a la periodista catalana Irene Polo[29] el 1935. Des de les pàgines del diari *L'Instant*[30] escrivia: "A les parets blanques de la ciutat d'Eivissa, hi he vist, pintada amb carbó, l'esvàstica del Führer [...]. A Sant Antoni hi ha un cavaller de nom teutó, viatger inquiet i enigmàtic, propietari d'una casa magnífica a la vora del mar, que quan arriba a una reunió d'alemanys, saluda amb aquella mà morta de Hitler; al país hi ha molts jueus alemanys**,** i es diu que els alemanys nazis tenen la missió de vigilar-los". Eivissa es convertia així en un microescenari de la guerra que els nazis emprendrien contra els jueus i els demòcrates alemanys.

La presència de nazis a la pitiüsa major també està documentada en el llibre *L'hotel dels jueus* (*Els germans Hanauer: de l'Alemanya nazi a Eivissa*)[31] (Institut d'Estudis Eivissencs. Eivissa, 2008), del periodista del *Diario de Ibiza* José Miguel L. Romero i la psicòloga i logopeda Maria José Vidal Torres. Fou premi la Nit de Sant Joan 2007. "Un articulista francès de l'època -diu- advertia de la presència de 2.000 nazis camuflats com a turistes a les Balears. Compraven terrenys a la vora del mar dotats amb cisternes enormes 'per ser omplertes no amb aigua, sinó amb combustible per a avions i submarins del Reich".

6. INTERVENCIONS DELS NAZIS A LES ILLES

L'apartat se centra en el cuirassat alemany *Deutschland,* que el 29 de maig de 1937, a les costes d'Eivissa, en plena Guerra Civil, fou bombardejat per error per dos avions espanyols. També es parla dels avions de la Legió Còndor, que, tretze dies després de l'incident, s'instal·laren al port de Pollença (Mallorca) per ajudar Franco a bombardejar la costa del Llevant peninsular.

6.1. El buc Deutschland a Eivissa, conflicte diplomàtic

El 29 de maig de 1937, gairebé un any després de l'inici de la Guerra Civil, hi hagué un conflicte diplomàtic entre el govern republicà de Juan Negrín i el Tercer Reich. El *Deutschland*[32], un cuirassat alemany atracat prop del port d'Eivissa, fou

29 Janer Torrens, Antoni. 'La profanada Eivissa d'Irene Polo' https://www.arabalears.cat/societat/profanada-eivissa-d-irene-polo_130_4127388.html [consultat el 26 de setembre de 2021]

30 *La fascinació del periodisme. Cròniques (1930-1936),* publicat el 2003 per Quaderns Crema.

31 https://www.ibiza-click.com/ca/lhotel-dels-jueus-de-jose-miguel-l-romero-y-maria-jose-vidal-torres/

32 Ferrer, Joan Lluís. 'Quienes bombardearon el *Deutschland* creyeron que atacaban al *Canarias*' https://www.diariodeibiza.es/ibiza/2011/03/13/bombardearon-deutschland-creyeron-atacaban-canarias-30800467.html [consultat el 13 de març de 2011]

bombardejat per equivocació per dos avions espanyols, que el confongueren amb el buc franquista *Canarias*. 31 persones hi moriren i més de 71 en resultaren ferides.

El mateix Hitler presidí a Alemanya els funerals d'Estat per a les víctimes. El *Deutschland* era considerat, per la seva modernitat, com la "joia de la Corona" nazi. La venjança arribà al cap de dos dies. El 31 de maig de 1937 Almeria, en poder dels republicans, fou bombardejada. El sinistre era considerat per alguns com el "Gernika desconegut del Mediterrani" (a la localitat basca el bombardeig fou un mes abans, el 26 d'abril). Se saldà amb 40 morts, 150 ferits i 200 edificis destruïts.

6.2. Legió Còndor

A partir de l'agost de 1937, gairebé dos mesos després de l'atac del *Deutschland*, arribà a l'aeròdrom militar del port de Pollença una esquadrilla de la Legió Còndor, la coneguda Aufklärung Seas (AS/88). Aquesta legió formava part de l'ajuda, sobretot aèria, que, en plena Guerra Civil espanyola, dispensà l'Alemanya nazi al general Franco. El 26 d'abril de 1937, tres mesos abans d'instal·lar-se a Mallorca, la Legió Còndor ja havia bombardejat i metrallat brutalment la població civil a Gernika (hi moriren més de 2.000 persones). En agraïment a aquesta ajuda, el franquisme batià una part de les Avingudes de Palma (des de la Rambla fins a General Riera) com a Via d'Alemanya –Portugal i Itàlia, els altres aliats del franquisme, també tindrien un carrer propi: Avinguda de Portugal (des de la plaça del Fortí fins a la Rambla) i Via Roma (l'inici de la Rambla).

En lloc de Palma, la Legió Còndor va ser enviada a Pollença perquè la seva badia era d'una gran importància estratègica -escurçava la ruta cap a la costa oriental espanyola, blanc dels seus bombardejos. A més, al port de Pollença ja hi havia la unitat espanyola d'hidroavions, comandada per Ramón Franco, el germà petit de Franco (morí el 28 d'octubre de 1938, a 42 anys, en estavellar-se el seu avió prop de Formentor poc després que s'hagués enlairat).

No molt enfora, a Alcúdia, també hi havia estacionades unitats aèries italianes del dictador feixista Benito Mussolini, la coneguda *Aviazione Legionaria*. Un dels principals objectius d'ambdues esquadres estrangeres fou Tarragona, que patí el primer bombardeig el 17 de juny de 1937. Des de llavors fins al gener de 1939, la capital tarragonina es convertí en un camp de proves de cara a la Segona Guerra Mundial: l'aviació nazi no només destruí objectius militars (fàbriques, ponts, estacions de ferrocarril...), sinó que també llançà bombes sobre la població civil per tal de paralitzar i desmoralitzar la rereguarda.

La Legió Còndor instal·lada al port de Pollença estava formada per 15 avions i prop de 110 soldats, que s'allotjaren en hotels de la zona que havien estat requisats pel règim militar (l'Illa d'Or en fou un). Tretze aviadors moriren en accidents aeris o víctimes de l'aviació enemiga. En record seu el setembre de 1938 es col·locà una roca a l'aeròdrom del port de Pollença amb la inscripció *Cayeron por la libertad de*

España en la batalla contra los bolcheviques.´ El 2010, a petició d'Alternativa per Pollença, la roca fou retirada.

La Legió Còndor també utilitzaria la base militar d'hidroavions de Formentera, situada a l'Estany Pudent, una excel·lent làmina d'aigua amb tres quilòmetres de llarg i dos d'ample, encara que amb poc més de quatre metres de profunditat. Es creà a final del 1936 com a centre de suport a les operacions militars que es realitzaven sobretot a la costa mediterrània. En esclatar la Segona Guerra Mundial i davant l'amenaça d'una possible invasió dels Aliats des del nord d'Àfrica, la base es dotà d'una sèrie de millores. El 1953, ja sense conflictes a la vista, fou desmantella. La seva història fou recollida el 2010 per José Luis Mir en el documental *Formentera, base de hidroaviones (1936-1953*), [33]de la productora Deunoscuantos.

7. DEPORTACIONS D'ALEMANYS (1939-1945)

L'apartat següent pren com a referència el llibre del periodista José Miguel L. Romero: *Los indeseables. La expulsión de los judíos alemanes residentes en Ibiza y Baleares 1939-1945*[34] (Consell Insular d'Eivissa, 2015). Romero ha pogut documentar 38 deportacions (tot i que la majoria eren alemanys, també hi havia uns quants turcs, russos i britànics).

7.1. Acord de col·laboració entre Franco i Himmler

El 31 de juliol de 1938 Severiano Martínez Anido -ministre d'Ordre Públic i cap de la Policia espanyola- , i Heinrich Himmler -cap de les SS (l'organització paramilitar que acabà executant les polítiques àries del Partit Nazi)- signaren un acord de col·laboració entre ambdues forces de seguretat. El document especificava que "la Policia alemanya i la Policia espanyola es farien directament i sistemàticament, pel mitjà més ràpid, entrega de comunistes, anarquistes i afiliats d'altres tendències perilloses per a l'Estat -això és, sense que hi hagi pel mig cap intervenció diplomàtica". Aquell conveni, que estigué vigent fins al 1942, feu que qualsevol dels 30.000 alemanys residents aleshores a Espanya fos acusat d'enemic d'Alemanya i, per tant, fos deportat a través dels representants locals de la Gestapo. La seva raó última, però, era l'expulsió d'alemanys descendents de jueus o de qualsevol altre que practicàs la religió hebrea. Des de Madrid, les ordres de deportació eren signades pel director general de Seguretat José María Finat y Escrivá de Romaní**,** comte de Mayalde.

33 https://www.periodicodeibiza.es/noticias/cultura/2010/09/24/21041/formentera-base-d-hidroavions-1936-1953-un-documental-de-jose-luis-mir.html

34 Martín, Cristina. 'Un libro desvela la persecución a los judíos alemanes en Ibiza' https://www.diariodeibiza.es/ibiza/2015/12/09/libro-desvela-persecucion-judios-alemanes-30356912.html [consultat el 9 de desembre de 2015]

Des d'Espanya, hi hauria ministres germanòfils com Ramón Serrano Suñer (cunyat de Carmen Polo, dona de Franco), que consideraven les teories racistes de Hitler com a "herètiques i contràries a la moral cristiana". D'altra banda, oficialment, el règim franquista també volia continuar fomentant el retorn a Espanya dels sefardites, els jueus expulsats el 1492 pels Reis Catòlics -se'ls oferia la restitució de la nacionalitat espanyola. Aquelles mesures es remuntaven als anys de la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930) i havien estat seguides per la Segona República.

Franco, tanmateix, acabà acceptant les teories racistes del Führer per no enemistar-s'hi. D'aquesta manera, Espanya, que fins aleshores no tenia lleis de deportació de jueus ni lleis racials com les alemanys, assumí la legislació nazi sobre el tema. Amb tot, al llarg del conflicte, Espanya aplicaria una política més permissiva en aquest àmbit, fins al punt que Franco es volgué penjar la medalla de protector de jueus[35]. Així ho constata el llibre *El Holocausto y la España de Franco*[36] (Turner, Madrid, 2022), dels historiadors Enrique Moradiellos, Santiago López Rodríguez i César Rina Simón. Segons les seves dades, almenys 35.000 jueus escaparen de la mort a través de la frontera espanyola i com a mínim altres 8.000 salvaren la vida gràcies a la tutela diplomàtica d'aquest país. En canvi, l'historiador Carlos Hernández de Miguel ofereix una altra visió sobre el tema al llibre *Los últimos españoles de Mauthausen*[37] (Ediciones B, Barcelona, 2015). Assegura que Franco tingué la possibilitat d'impedir la deportació de jueus, sobretot sefardites, però va preferir mirar cap a un altre costat.

D'acord amb la "neteja de sang" imposada per les lleis de Nuremberg de 1935, a Espanya també quedaren prohibits els matrimonis mixtos entre 'aris' i jueus, mentre que se sol·licità la dissolució dels ja existents -el cònjuge alemany i els fills d'origen jueu eren directament enviats a camps de concentració. A les Balears l'encarregat de coordinar aquelles deportacions fou el cònsol alemany Hans Dede[38], membre del Partit Nazi. Ho feu en col·laboració del marquès de Zayas, el cap de la Falange de Mallorca[39].

En el llibre *Los indeseables*, José Miguel L. Romero recull el telegrama que el 13 de febrer de 1940 va rebre la Secretaria d'Ordre Públic del Govern Civil de Balears remès des de la Direcció General de Seguretat a Madrid. S'hi demanava un llistat

35https://12ft.io/proxy?q=https%3A%2F%2Felpais.com%2Fpolitica%2F2019%2F01%2F26%2Fsepa_usted%2F1548543054_323547.html
36 https://www.turnerlibros.com/wp-content/uploads/2022/01/El-holocausto-y-la-espana-de-franco-N248.pdf
37 https://www.casadellibro.com/libro-los-ultimos-espanoles-de-mauthausen/9788466655880/2435325
38 Soler Summers, Guillermo. 'Mallorca bajo la bota de Hitler' https://www.diariodemallorca.es/ocio/2013/07/20/mallorca-bota-hitler-3896130.html [consultat el 20 de juliol de 2013]
39 Janer Torrens, Antoni. 'Els mallorquins de la Falange' https://www.arabalears.cat/societat/mallorquins-falange_130_3908669.html [consultat el 21 de març de 2021]

amb els “antecedents i informes dels súbdits alemanys de raça jueva” que vivien a les Illes. “Sent -hi afegia- convenient conèixer les activitats i relacions que tinguin els jueus alemanys per tal de concretar qui són mereixedors [de] mesures d’expulsió [del] nostre territori o quins són dignes de continuar-hi”. Es materialitzava així el conveni que el juliol de 1938 havien signat Martínez Anido i Heinrich Himmler. El 25 de novembre de 1941 el Reich ja aprovà que tots els alemanys jueus residents a l’estranger perdien la nacionalitat.

7.2. El bateig com a salvació

Per burlar les lleis nazis, hi hagué alemanys jueus residents a les Illes que optaren per batiar-se, ja que ser catòlic era una eina de protecció. A Eivissa fou el cas dels Hanauer i els Holzinger.

7.2.1. Els Hanauer

Els Hanauer eren set germans d’una família jueva d’11. La seva història és precisament el fil conductor del llibre *L’hotel dels jueus.* El 3 de desembre de 1935 arribaren a Eivissa els dos primers germans (Henriette i Alfred). La família acabaria obrint dos restaurants (Verner y Gertrudis **i** Restaurant Alfredo, ara Ca n’Alfred) i fins i tot un hotel a San Antoni de Portmany. Com que eren set i d’estatura baixeta, els eivissencs els coneixien com ‘els Set nans’, i el seu hotel, com ‘l’hotel dels Set nans’.

Per recomanació del capellà Antoni Costa, els germans Hanauer s’acabaren batiant. Ho feren el 10 d’abril de 1939, nou dies després del final de la Guerra Civil. Un document datat d’un mes abans confirma que la família estava sent espiada. És un informe que es conserva a l’Arxiu General del Ministeri de l’Interior d’Espanya i que fou elaborat pel cap del Cos d’Investigació i Vigilància d’Eivissa. Descriu una de les germanes Hanauer, Henriette, com a soltera, cambrera de bar, “de raça jueva, sense que es tinguessin notícies que hagués realitzat actes contraris ni activitats polítiques en contra del Gloriós Moviment Nacional”, del que era “simpatitzant”.

Segons els documents citats a *L’hotel dels jueus*, les forces de seguretat acusaven curiosament la família Hanauer de practicar la censura prèvia a les cartes en alemany rebudes a l’oficina de Correus d’Eivissa. Aquella denúncia fou tramitada per l’ambaixada alemanya, però seria desmentida pel cap del Serveis de Censures. Podria tractar-se d’una confusió perquè el restaurant Alfredo dels Hanauer estava situat a 50 metres de Correus o perquè el veritable encarregat d’aquesta tasca —la censura de les cartes en alemany era real— residia al pis de sobre del restaurant.

La notícia del bateig dels Hanauer aparegué al cap de dos dies al periòdic local *Es Diari.* No es mencionava, però, que fossin jueus. Simplement es recalcava que es tractava d’un fet curiós tenint en compte l’edat dels batiats (entre els 40 i els 60 anys). El 26 de març de 1940, un any després del bateig del sis germans, una altra germana (Goldine) també es convertí al catolicisme a Eivissa -era una diaconessa

protestant que, a 55 anys, havia estat l'última a arribar a l'illa fugint de les lleis nazis. Tots ells acabaren adoptant un altre nom. Goldine, per exemple, passà a dir-se María del Pilar Cruz.

L'agost de 1940 els Hanauer reberen l'ordre d'expulsió. Llavors, decidiren mal vendre el seu local, Restaurante Alfredo, per tenir doblers per afrontar el futur incert. Finalment, però, no foren deportats i pogueren continuar vivint a Eivissa. Havent assumit la seva condició d'apàtrides, llogaren una parcel·la a ses Feixes de Es Pratet per dedicar-se a l'agricultura. Els Hanauer no recuperarien la nacionalitat alemanya fins després de la fi de la Segona Guerra Mundial. Llavors fou el moment de viatjar a la seva ciutat natal, Lingen, per intentar recuperar algunes de les seves pertinences i aclarir la situació de les seves propietats. Tanmateix, no s'hi acabarien instal·lant. Tornarien a Eivissa, on es convertirien en pioners de la indústria turística.

El 1950, a Sant Antoni, els Hanauer construïren l'Hotel Playa. Malgrat, tot, continuaren sent vigilats per les autoritats. El 1966 decidiren jubilar-se i vendre l'hotel. Abans, el 1960, un dels germans, Hugo, va demanar permís a l'Ajuntament d'Eivissa per col·locar una làpida en el cementeri d'Eivissa en record dels alemanys morts a l'illa durant la Guerra Civil (com l'atac al buc *Deutschland* el 29 de maig de 1937) i la Segona Guerra Mundial (diversos pilots perderen la vida en estavellar-se a la costa de les Pitiüses).

Durant anys Hugo Hanauer destacà per ajudar en temes burocràtics els seus compatriotes que arribaven a Eivissa com a turistes . El 1965 Alemanya li concedí la Creu del Mèrit de l'Ordre del Mèrit de la República Federal. Era una manera de valorar el seu paper com a persona de confiança a les Pitiüses del cònsol general alemany a Barcelona, Franz Nüsslein. Li lliurà la condecoració el mateix Nüsslein, que curiosament el 1948 fou condemnat com a criminal de guerra a 20 anys de presó per la seva vinculació amb el Partit Nazi, un partit que patí en carn pròpia el mateix Hugo.

7.2.2. Els Holzinger

Els Holzinger eren el matrimoni format per Rudolf Eberle i Hermine Holzinger i els dos germans d'aquesta última (Rudi i Werner Holzinger). El 1933, quan Hitler arribà el poder, Hermine i els seus germans foren expulsats de la universitat, on tots tres estudiaven. El novembre de 1935 s'instal·laren a Eivissa amb els doblers que els donaren els pares. Treballaren en el camp, a la finca de Can Toni Fita. Rudi Holzinger marxaria de l'illa al cap de pocs mesos.

A la pitiüsa major, l'octubre de 1937 Hermine Holzinger es casà amb Rudolf Eberle, que havia arribat a l'illa el juny de 1935. Eberle, tot i no ser jueu, s'hagué de sotmetre a la Llei de Ciutadania del Reich aprovada el novembre de 1935 i que també afectava els matrimonis contrets a l'estranger. Segons aquesta normativa, tot ari que estava casat amb una jueva es convertia automàticament en jueu i, per tant, perdia tots

els seus drets. Era un cas clar del que els nazis denominaven *Rassenschande*, corrupció racial.

El 18 de juny de 1940 Rudolf Eberle, Hermine Holzinger i Werner, la germana d'aquesta,
varen rebre l'ordre d'expulsió d'Eivissa. Se'ls considerava "indesitjables per a la nova Espanya" per ser jueus. Uns anys abans, però, tal com havien fet els Hanauer, també ja s'havien curat en salut batiant-se. El primer de juliol, desesperats, els tres varen escriure del seu puny i lletra una carta conjunta al ministre de la Governació, Ramón Serraño Suñer. Exposaven que es dedicaven "a l'explotació d'una finca agrícola" d'Eivissa sense involucrar-se "per res en les qüestions polítiques espanyoles". Al·legaven que amb la seva conducta, d' "estrica moralitat", no havien donat motius per ser expulsats. Igualment destacaven "la impossibilitat de traslladar-se a una altra nació degut a l'actual conflicte europeu", en referència a la Segona Guerra Mundial, iniciada 10 mesos abans. Per això, sol·licitaven al ministre que fossin "autoritzats a romandre en territori espanyol fins al final de l'actual contesa europea". Insistien que podien informar de la seva "bona conducta" al capellà de l'església de Jesús, Joan Escandell Ribes, i a l'administrador apostòlic d'Eivissa i Formentera, Antoni Cardona Riera*, Frit.*

De res serviren aquelles súpliques. L'11 de juliol de 1940 el governador civil signà la seva ordre d'expulsió. El 20 de juliol el matrimoni format per Rudolf Eberle i Hermine Holzinger, el seu fill Didier, de 4 anys, i la germana d'ella (Werner) pujaven a bord del vapor Jaime II en direcció a Alacant. Els acompanyava un altre "indesitjable", Helmut Wallach, que, en ser jueu, havia perdut la seva feina a la banca alemanya. El 1936 havia decidit traslladar-se a Eivissa. Ho feu després de llegir un anunci en un diari del seu país, en el qual un actor suís oferia la seva casa de Can Sans per cultivar la seva terra. El març de 1940 Wallach es casà amb una jove eivissenca, amb qui tingué un fill -la mare de Wallach seria deportada a Lituània i assassinada el novembre de 1941.

El 21 de juliol de 1940, havent arribat a Alacant i a l'espera de ser conduïts a Madrid, aquells "indesitjables" reberen la notificació que es paralitzava la seva deportació. La mesura de gràcia es devia a la mediació de Gaetano Cicognani, el nunci apostòlic del Vaticà a Espanya. Deu dies abans Cicognani havia remès una carta al director general de Seguretat, en la qual demanava clemència per a Eberle i les germanes Holzinger. Insistia que mentre que ell ja era catòlic de naixement, les altres dues havien estat batiades.

Gràcies a la insistència de Cicognani, els deportats pogueren tornar a Eivissa. Les autoritats, tanmateix, els farien la vida impossible: no els deixaven abandonar l'illa (no els donaven passaport ja que Alemanya els havia declarat apàtrides), els investigaven contínuament (igual que les seves amistats), havien d'informar de totes les seves activitats... El novembre de 1940 les germanes Holzinger reberen la notícia a Eivissa que els seus pares s'havien suïcidat a Sttutgart. Davant la por d'anar a parar a un camp de concentració ingeriren cianur potàssic. El 2002 serien les dues

primeres víctimes de la ciutat alemanya a ser recordades amb un *stolpersteine*, una pedra de la memòria.

No seria fins al 1947, acabada la Segona Guerra Mundial, que la família Eberle-Holzinger (que tingué un fill a l'illa, Didier) pogué abandonar Eivissa. El 1953 ho faria Helmut Wallach, amb la seva dona i el seu fill. Els primers emigraren a Colòmbia i els segons a Brasil. Llavors, la majoria de jueus i alemanys demòcrates arribats abans de la Guerra Civil ja havien marxat.

7.3. Heinz Kraschuztki, memòries d'un presoner

A Mallorca la Gestapo estigué molt pendent dels moviments de la colònia d'intel·lectuals alemanys jueus que des de principi dels anys trenta hi havia a Cala Rajada. Els espiaven des de l'hotel Castellet. L'Ajuntament de Capdepera tenia denúncies contra les operacions d'aquells intrusos nazis, però no feu res. El juliol de 1936, en esclatar la Guerra Civil, la majoria dels integrants de la colònia decidí marxar. És una informació que recull el llibre *El temps s'esmicola*. *L'exili centreeuropeu a Cala Rajada (1930-1936)* (Ajuntament de Capdepera, 2015), de Gabi Einsele, Maria Massanet i Gregori Rexach.

Anys després, l'actriu Billy Blei manifestava la seva sorpresa de la següent manera: "Sí, qui hauria pensat que un podria ser expulsat de l'illa de Mallorca? Jo la plor encara. Si pogués, immediatament hi tornaria!". Entre els hostes de Cala Rajada, també n'hi hagué que foren detinguts per la Guàrdia Civil abans de poder fugir. Fou el cas de Heinz Kraschuztki, l'empresari d'èxit del taller Las Estrellas. "Jo tampoc creia que la situació es perllongàs per molt de temps, però em vaig equivocar totalment", escrigué a *Memòries de les presons a la Guerra Civil a Mallorca*[40] (Miquel Font Editor, Mallorca, 2004). Al poble es va escampar el rumor que el seu cos havia aparegut en una cuneta. La premsa alemanya també se'n feu ressò. Però encara era viu. L'havien duit a Palma, primer al castell de Bellver i després a Can Mir, un antic magatzem de fusta (avui ocupat pel cinema Augusta) que havia estat habilitat com a presó.

De Can Mir, Kraschuztki no guardaria un bon record del seu capellà: "Cada dia -escrigué-, havíem d'estar quatre o cinc hores a la capella, molt atapeïts, i escoltar aquelles homilies plenes d'odi i rancúnia d'aquest 'capellà' que, com tots ja sabíem, havia matat amb les seves mans el germà d'un dels interns, i en els 'sermons' del qual no hi havia una sola paraula cristiana, sinó sols odi i menyspreu contra 'tots vosaltres els rojos'!". A l'octubre de 1938 se celebrà a Palma el judici a Kraschuztki. El condemnaren a cadena perpètua (l'absolució hauria significat la seva extradició a Alemanya i, per tant, la seva mort). Fou l'inici d'un llarg periple per diferents

40 https://libreriacajondesastre.com/baleares/memories-a-les-presons-de-la-guerra-civil-a-mallorca-62460

presons franquistes de tot l'Estat (Formentera, Barcelona, Màlaga, Madrid, Saragossa i Burgos).

El 1945, després de nou anys de reclusió, a instàncies dels britànics, Krastchuztki fou deixat en llibertat. La mateixa sort tingué el seu amic Karl Otten, també resident a Cala Rajada, que estigué tancat a la presó de Capdepera. Amb la seva dona Ellen Kronen fou evacuat cap a Marsella amb una embarcació de guerra anglesa. El 1948 Otten publicà un llibre titulat *Torquemadas Schatten* (*'Sota l'ombra de Torquemada')*, on associava la Santa Inquisició del segle XV amb la violència i el fanatisme de la guerra que ell mateix patí a Espanya. Altres alemanys de Cala Rajada pogueren sortir de l'illa evitant passar per la presó gràcies a l'ajuda del consolat britànic. Tanmateix, un cop al seu país, alguns acabarien en un camp de concentració. També n'hi hagué -una minoria- que es resignaren a fer la salutació feixista, de manera que no es mogueren i, amb el temps, es convertiren en uns calarajaders més.

7.4. Leo Israel Frischer, el jueu d'Esporles

A Mallorca, un altre alemany resident víctima de la política antisemita va ser Leo Israel Frischer, oriünd de Breslau, avui pertanyent a Polònia. La seva vida ha estat convertida en documental, *L'alemany de la botiga de fotos*[41] (Quindrop, 2022) -està dirigida per Luis Pérez amb guió de Pedro Echave i amb la investigació de Pere Bueno i Joan Pérez. Assetjat pel deliri nazi, a final de 1939 Frischer fugí d'Hamburg amb la seva dona Elsa, que no era jueva, i dos matrimonis més. Primer recalaren a Tànger (Marroc), on els Frischers se separaren temporalment. Ella partí a Anglaterra, confiant que aviat si hi uniria amb el seu marit. Ell, en canvi, posà rumb cap a Espanya. Després de passar per Màlaga i Barcelona, es refugià a Esporles, un petit poble als peus de la serra de Tramuntana, a 22 quilòmetres de Palma -la seva dona, que no era jueva, havia aconseguit exiliar-se al Regne Unit.

A Esporles, Frischer hi recalà amb el matrimoni format per Hans Mayer Claassen i Lissy. Hi obrí una tenda de fotos al número 11 del carrer Sant Pere, aleshores el més comercial del municipi -era un negoci que ja tenia a Hamburg. Al cap d'un any, però, el 16 de juny de 1940, li arribà l'ordre d'expulsió. Un cop els alemanys perderen la Segona Guerra Mundial, moltes d'aquestes ordres foren destruïdes. La de Frischer, però, s'ha conservat. Un mes després de rebre-la, aconseguí un passaport fals i fugí cap a Barcelona, on fou detingut en intentar travessar la frontera francesa. Acabà passant tres anys al camp de concentració de Miranda de Ebro (Burgos). En ser alliberat, partí cap a Gal·les, on finalment complí la promesa de retrobar-se amb la seva dona. Els dos tornarien a muntar una tenda de fotografia dedicada a reportatges de noces i batejos.

El matrimoni Claassen que s'havia instal·lat amb Frischer a Esporles també aconseguí fugir d'Espanya sense passar, però, per la presó. Tenien doblers i

41 https://ib3alacarta.com/tv/lalemanydelabotigadefotos/e1

pogueren arribar a Nova York. El seu és un cas especial perquè el 1958 sol·licitaren tornar a Mallorca. Els documents trobats pels investigadors Pere Bueno i Joan Pérez constaten que reberen l'autorització per tornar perquè aleshores l'acord de la seva expulsió ja havia quedat "sense efecte". La parella s'instal·là a Andratx.

7.5. El violinista Siegfried Goldenkranz

Un altre oriünd de Breslau com Leo Israel Frischer que igualment acabà refugiant-se a Mallorca fou el violinista Siegfried Goldenkranz. El 2020 la seva història va ser rescatada de l'oblit per l'historiador català Manu Valentín[42]. El 1933 Goldenkranz[43] s'instal·là a Palma al número 5 de carrer Son Ferragut. Ho feu en companyia de la seva dona Alice i la seva filla Margrit. Ell es dedicà a fer classes de violí als fills de famílies adinerades de Ciutat. Al cap de set anys, el 23 de juliol de 1940, fou detingut per la policia franquista mentre es trobava de visita a Barcelona.

Com el seu paisà Frischer, Goldenkranz també acabà reclòs al camp de concentració de Miranda de Ebro. En sortí el 1943 gràcies a la mediació de diverses organitzacions d'assistència als refugiats i de l'ambaixada dels EUA, on tenia família. Llavors tornà a Palma per retrobar-se amb la seva dona i filla. El 1946 el tres aconseguiren el visat que els portà fins a Nova York.

7.6. Ernst i Irene Heinemann, el suïcidi com a escapatòria

A Mallorca hi hagué jueus alemanys que preferiren morir abans que ser deportats. Fou el cas d'Ernst i Irene Heinemann, un matrimoni de jueus no practicants que des de l'agost de 1933 vivia de lloguer al barri palmesà d'El Terreno -ell, enginyer, havia perdut la feina quan Hitler arribà al poder. El juny de 1940 els Heinemann reberen una carta de les autoritats franquistes que els informava que tenien deu dies per sortir del país. La seva història queda recollida en el llibre *Mallorca unterm Hakenkreuz. 1933-1945* (*'Mallorca sota la creu gammada')* (MatrixMedia, Verlag, 2017), d'Alexander Sepasgosarian, historiador i periodista del *Mallorca Magazin*.

El 21 de juliol de 1940, davant la impossibilitat de fugir a cap país, els Heinemann decidiren suïcidar-se amb sobredosi de somnífers. Deixaren escrita una nota a les seves dues filles (Lore i Gisela Krüger[44]), que ja s'havien estat instal·lat a viure a França i que després s'establirien als Estats Units: "Quan rebeu aquestes línies ja no estarem més en aquesta vida. No volem caure en mans d'una policia sense cor, sigui espanyola o alemanya. Així que ens acomiadem de vosaltres per sempre. Vosaltres heu estat la nostra gran sort, el nostre orgull, la nostra felicitat. Us

42 Vallés, Maria Elena. 'Mallorca, refugio envenenado para el violinista judío Siegfried Goldenkranz' https://www.diariodemallorca.es/cultura/2020/12/13/mallorca-refugio-envenenado-violinista-judio-26237433.html [consultat el 13 de desembre de 2020]

43 https://twitter.com/HCubiertos/status/1334107425687875591

44 Lluch, Isaac. 'La maleta de Lore Kruger. Retrat d'una persecució jueva a Mallorca' https://diumenge.ara.cat/diumenge/lore-kruger-retrat-persecucio-mallorca_1_1926588.html [consultat el 8 de març de 2015]

demanem i us supliquem que sigueu valentes quan rebeu aquestes línies. Sou joves! Intenteu deixar Europa així que sigui possible". Els cossos d'aquell matrimoni, de 62 i 51 anys, serien enterrats al cementeri de Palma en una tomba pagada per uns amics. Avui, a la seva antiga casa del Terreno, també hi ha un *stolpersteine* que els recorda.

7.7. Els xuetes de Mallorca

A Mallorca, ben preocupats per aquelles expulsions hi havia els coneguts xuetes[45], els històrics descendents dels jueus conversos. La seva història es pot resseguir en el llibre *Els descendents dels jueus conversos de Mallorca*[46] (1965), de Miquel Forteza i Pinya.

En aquells temps de comunió entre Franco i Hitler, el xuetes, malgrat haver-se batiat, encara patien l'antisemitisme que els perseguia des de l'Edat Mitjana i que al segle XVII tingué un punt d'inflexió important. Tot havia començat al claustre de Sant Domingo de Palma, ocupat avui per l'edifici del Parlament balear. Era on hi havia penjades un conjunt de gramalletes. Es tractava d'una espècie de túniques que exhibien aquells 'heretges' quan, en els coneguts actes de fe, la Santa Inquisició els obligava a desfilar pels carrer de Ciutat de camí cap a la foguera. Ho feien descalços i amb un ciri a la mà, enmig de l'escarni d'una multitud embogida. Cada gramalleta portava inscrit el llinatge que el condemnat havia adoptat en convertir-se al cristianisme. La seva exposició al claustre de Sant Domingo pretenia perpetuar l'odi i la segregació contra ells.

El 1693 l'inquisidor general de Mallorca, Don José Hualte, decidí que n'hi havia prou de reconèixer només les gramalletes de les víctimes dels actes de fe dels darrers anys. Així, la llista de llinatges típicament xuetes es reduí a quinze: Aguiló, Bonnín, Cortès, Forteza, Fuster, Martí, Miró, Pinya, Picó, Pomar, Segura, Tarongí, Valentí, Valleriola i Valls. L'últim terç del segle XVIII s'encengueren totes les alarmes davant l'intent de desterrar-los tots a l'illa Cabrera. Aquell trist destí, però, seria reservat, entre el 1808 i 1814, per als presoners francesos de la batalla de Bailèn. El col·lectiu xueta es mobilitzà tot d'una i envià una comitiva fins a Madrid per demanar justícia al rei Carles III, *l'Il·lustrat*. El monarca finalment accedí a promulgar tres cèdules en què els descendents dels jueus conversos eren declarats iguals a tots els altres mallorquins i aptes per exercir qualsevol càrrec o ofici.

Tanmateix, aquelles disposicions quedarien en paper banyat ja que els xuetes continuarien sent assetjats socialment. Per respirar més tranquils, hagueren d'esperar al 1820, quan s'abolí la Santa Inquisició. Aleshores un turba cremà les gramalletes del claustre de Sant Domingo que tant havien contribuït a alimentar

45 Rotger, Francesc M. 'Els xuetes: tres segles de manipulació' https://www.arabalears.cat/cultura/xuetes-segles-manipulacio-contra-jueus-mallorca-descendents_1_1204481.html [consultat el 15 de febrer de 2020]
46 https://novaeditorialmoll.cat/producte/els-descendents-dels-jueus-conversos-de-mallorca/

l'estigma. També fou saquejada la seu inquisitorial, la Casa Negra, ubicada en una de les cantonades de l'actual plaça Major de Palma.

Després de tants de segles de persecució, els xuetes hagueren de reviure els fantasmes del passat amb el nazisme. El 1942 Hitler demanà al Govern espanyol un cens no només de jueus, sinó també de xuetes mallorquins. L'objectiu era enviar-los a un camp d'extermini. Amb tot, segons alguns historiadors, el bisbe Josep Miralles aturà aquelles deportacions, que, d'acord amb els càlculs de mossèn Joan Vich, historiògraf i arxiver episcopal, haurien pogut afectar aproximadament un 35 per cent dels habitants de Mallorca. Forteza, però, rebaixa la xifra al 18 per cent.

El famós cens sol·licitat pel *Führer* no s'ha trobat. Apareix, però, mencionat al llibre de Miquel Forteza i Pinya, encara que ell parla d' "enquesta". Hauria estat elaborat per la Falange i els consolats alemany i italià. Mentrestant, les autoritats nazis a les Illes no afluixarien el seu control social. El 1937 el consolat alemany a Palma ja havia investigat el prestigiós arquitecte Guillem Forteza Pinya (1892-1943) per ser un "semita" intel·lectual i políticament destacat.

7.8. Dones jueves controlades

Durant els primers anys del franquisme les dones jueves mallorquines serien les que se sotmetrien a un major control. Així es desprèn del llibre *Expedientes de limpieza de sangre en Mallorca entre 1938 i 1940*[47] (Llibres Ramon Llull, Palma, 2022), de la historiadora Magdalena de Quiroga. L'obra recull el feix de papers que el 1998 trobà per casualitat a l'Ajuntament de Palma l'aleshores arxiver Pedro de Montaner. El feix portava per títol '*Expedientes sobre no pertenecer a la raza judaica*'. Pertanyien a 46 dones que, entre el 1938 i el 1940, hagueren de certificar davant del batle franquista Mateo Zaforteza la seva "puresaària". Era el requisit que se'ls exigia si es volien casar amb alguns dels soldats italians i alemanys arribats a Mallorca durant la Guerra Civil. Poc importava que, a Espanya, els expedients de neteja de sang haguessin estat abolits per llei el maig de 1865.

De moment en cap altre lloc d'Espanya s'han trobat aquests tipus d'expedients. I a la resta d'Europa, només se'n té constància a Suècia. Els trobats a Palma el 1998 per l'arxiver municipal estaven amagats a propòsit. Eren documents molt comprometedors perquè ningú no volia reconèixer que s'havien fet. Tanmateix, es tractava de simples formulismes per passar el tràmit. No tenien cap rigor. Les joves havien de presentar testimonis que jurassin la seva neteja de sang. Però els servia la versió de la primera persona que trobaven pel carrer o la d'un membre de la mateixa família. En cap dels escrits hi apareixia el nom de la persona amb qui la suplicant desitjava contreure matrimoni. En alguns documents, tampoc no s'hi feia constar el motiu de la sol·licitud.

47 Janer Torrens, Antoni. 'Mallorca sota la lupaària' https://www.arabalears.cat/societat/mallorca-lupa-aria_130_4531865.html [consultat el 29 d'octubre de 2022]

A *Expedientes de limpieza de sangre en Mallorca entre 1938 i 1940* hi apareix el nom d'Antònia Cabot Fornés. És la mare del sociòleg Antoni Tarabini, president de la Fundació Gadeso, nascut el 1940. Era una jove palmesana de classe mitjana, que el 1938 es casà amb un aviador italià destacat a la base de Pollença. Nomia Armando Tarabini-Castellani Picinini. Llavors la Falange insistí a la mallorquina que havia de demostrar que no tenia sang jueva. Gràcies als contactes de la seva família, pogué superar el tràmit sense dificultats.

8. NAZIS A MALLORCA DURANT LA SEGONA GUERRA MUNDIAL

Durant la Segona Guerra Mundial hi hagué aviadors alemanys que moriren mentre sobrevolaven Mallorca. La seva història es pot resseguir en el llibre *El cementerio militar alemán de Cuacos de Yuste (Cáceres)*[48], de José Carlos Violat Bordonau, Agustín Ruzafa Almodóvar i Francisco Javier Verdú Burgos (Editorial Institución Cultural El Brocense-Diputación de Cánceres, 2015).

8.1. Els aviadors de Santanyí

Tal com recorda l'historiador Manuel Aguilera[49] a partir del llibre de Violat, el primer de febrer de 1944 una esquadra de bombarbers Junkers Ju-88 volaren des de Montpeller (França) fins a Oran (Algèria). El seu objectiu era un comboi aliat. En tornar, el temps empitjorà i un dels aparells es quedà sense combustible, de manera que hagué de fer un aterratge forçós. La zona que tenia més a prop era la finca de sa Punta, de Santanyí. Malgrat l'extensió de l'esplanada albirada (de 400 hectàrees), a l'hora de fer l'aterratge, el pilot no va veure un mur que hi havia al final. L'avió s'hi acabà estampant violentament. En el sinistre hi moriren tres dels quatre ocupants de l'aparell: el pilot Kurt Koch, de 30 anys; l'observador Ernst Szillat, de 36 anys, i el mecànic Wilhelm Wicher, de 28 anys. L'únic supervivent fou el suboficial Kurt Naacke, que fou atès pels amos de la finca i passà la nit a la pensió Can Martina, de Portopetro.

Naacke pogué tornar al seu país, mentre que els cossos dels seus tres companys foren enterrats al cementeri de s'Alqueria Blanca, en un nínxol cedit per Nicolau Rigo al Consolat Alemany. A la tàpia hi col·locaren una placa amb els seus noms i una creu de ferro. Als mesos següents, l'avió sinistrat fou saquejat pels veïns de la zona i finalment la finca seria coneguda popularment com 'el cementeri de l'avió'.

48 http://www.u-historia.com/uhistoria/biblioteca/libros/fichas/309.htm
49 Aguilera, Manuel. 'El avión nazi caído en Santanyí'
https://www.ultimahora.es/opinion/tribuna/2022/09/24/1797725/avion-nazi-caido-santanyi.html
[consultat el 24 de setembre de 2022]

El 1982, 38 anys després de l'accident, aparegué a la finca santanyinera una jove alemanya anomenada Gabriele Poppelreuter. Era una representant de l'Organització Alemanya per a la Conservació de Cementiris dels Caiguts de Guerra, la *Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge.* Tenia l'encàrrec d'exhumar els cossos d'alemanys morts a les dues guerres mundials i que havien estat enterrats per tot Espanya. Al final Poppelreuter en trobà 26 de la Primera i 154 de la Segona. I a les Balears, 19: vuit a Mallorca, set a Eivissa, dos a Formentera, un a Menorca i un altre a Cabrera. Tots ells acabaren sent traslladats al cementeri Alemany de Cuacos de Yuste (Cáceres), on morí Carles I d'Espanya i V d'Alemanya (1500-1558). Avui Poppelreuter, la jove alemanya que recuperà aquells cossos, és tinent de batle de Deià amb el líder de Més per Mallorca, Lluís Apesteguia.

8.2. El 'fantasma' de Cabrera

A l'arxipèlag de Cabrera, a 13 quilòmetres i mig del sud de Mallorca, també hi trobà la mort el pilot Joahnnes Bockler. Va ser l'abril de 1944 quan el seu avió, un Dornier, es dirigia a atacar un comboi aliat a la costa d'Algèria. Malgrat que aconseguí saltar en paracaigudes, el jove caigué a la mar, on s'acabà ofegant. El seu cadàver fou rescatat per unes pescadors, que el traslladaren a l'illa de Cabrera, on va ser enterrat.

La figura d'aquest alemany originà la coneguda 'llegenda del lapa'[50]. La llegenda diu que el 1982, quan Poppelreuter hi anà per endur-se el seu cos al cementeri de Cáceres, hi hagué un error: el cos que s'emportà fou el d'un altre, el d'un pastor (altres versions apunten a un mariner). Allò feu que l'esperit de l'aviador, ofès i turmentat, es posàs a vagar per l'illa. Segons la responsable de l'exhumació, no hi hagué cap mena d'error que alimentàs aquesta llegenda. Així ho assegurà el 2010 en una entrevista que concedí a Violat: "Fórem tres persones, que treballàvem per a l'ambaixada alemanya, les que ens traslladàrem fins a l'illa de Cabrera per recuperar les restes del pilot [...]. No existí possibilitat d'error en la identificació i trasllat de les restes de l'aviador".

9. NAZIS REFUGIATS DESPRÉS DE LA SEGONA GUERRA MUNDIAL

La situació dels nazis refugiats a Espanya després de la derrota del Tercer Reich el 1945 es pot resseguir a l'assaig *La caza de nazis en la España de Franco*[51] *(Alianza Editorial, Madrid, 2018),* de David A. Messenger, professor de la Universitat de Wyoming (EUA). En caure Hitler el 30 d'abril de 1945, els diplomàtics, funcionaris i espies alemanys que ja eren a la Península abans de l'esclat de la Guerra Civil no

50 Aguilera, Manuel. 'El secreto de la alemana en Deià' https://www.ultimahora.es/opinion/tribuna/2022/05/07/1730477/secreto-alemana-deia.html [consultat el 7 de maig de 2022]

51 https://www.alianzaeditorial.es/libro/ensayo/la-caza-de-nazis-en-la-espana-de-franco-david-a-messenger-9788491812883/

pogueren tornar al seu país. La dictadura franquista, però, els donà aixopluc juntament amb altres jerarques nazis que havien aconseguit fugir d'Alemanya. Mentrestant, els Aliats feren tot el possible per repatriar-los a través dels seus serveis d'intel·ligència destinats a Espanya. Passaven pena que el nazisme alemany es pogués reorganitzar i ressorgir de les seves cendres.

L'abril de 1946 els Aliats ja tingueren elaborat un cens d'uns 10.000 alemanys residents en territori espanyol. D'aquests, 1.677, per la seva vinculació amb el nazisme, havien de ser repatriats a Alemanya en col·laboració amb el règim franquista. Tanmateix, només uns pocs foren detinguts. La dictadura ignorà deliberadament la tramitació d'aquells expedients, la qual cosa fou aprofitada perquè alguns dels 'fitxats' marxassin en vaixell cap a Sud-amèrica en les conegudes *ratlines* ('línies de rates') -el terme no té una connotació pejorativa; en l'argot nàutic, era el nom que rebien els petits trossos de corda col·locats de forma horitzontal per tal de poder pujar al pal de les embarcacions.

La majoria d'aquells pròfugs trobà aixopluc en l'Argentina del general Perón. També, però, hi hagué alemanys que preferiren no partir, havent adquirit la nacionalitat espanyola. El 1997 el periodista José María Irujo trobà a Madrid, a l'arxiu del Ministeri d'Afers Exteriors, una llista de 104 agents nazis reclamats pels Aliats. La publicà al llibre *La lista negra. Los espías nazis protegidos por Franco y la Iglesia*[52] (Aguilar, Madrid, 2003).

La presència de nazis a Espanya després de la Segona Guerra Mundial també ha estat estudiada per l'historiador Pablo del Hierro[53] al llibre *Madrid, metrópolis (neo)fascista. Vidas secretas, rutas de escape, negocios oscuros y violencia política (1939-1982)* (Crítica, Madrid, 2023). Del Hierro assegura que, a final dels anys quaranta, amb l'inici de la Guerra Freda, els Aliats deixaren de perseguir els criminals de guerra alemanys ja que aleshores la seva prioritat no fou combatre el nazisme, sinó el comunisme. Segons l'investigador, dins la CIA (l'agència d'Intel·ligència dels EUA), fins i tot hi hagué sectors que apostaren per mantenir contactes amb els nazis residents a Espanya per si en qualque moment poguessin ser útils en la lluita contra el comunisme.

9.1. Otto Skorzeny, "l'home més perillós d'Europa" a Alcúdia

Un dels criminals nazis més coneguts que trobà aixopluc a l'Espanya franquista va ser el tinent coronel Otto Skorzeny, l'"home de Hitler per a assumptes delicats". Des dels anys cinquanta fins a la seva mort el 1975, amb diferents pseudònims, alternà la seva residència entre Madrid i un xalet a la badia d'Alcúdia (Mallorca). La seva

52 Salas, Roger. 'José María Irujo descubre a los nazis protegidos por Franco' https://elpais.com/diario/2003/03/14/cultura/1047596409_850215.html [consultat el 14 de març de 2003]

53 Borraz, Marta. 'Pablo del Hierro: "Haber dejado atrás el termino fascismo es un éxito de 'branding' de la extrema derecha"' https://www.eldiario.es/sociedad/pablo-hierro-haber-dejado-termino-fascismo-exito-branding-extrema-derecha_128_10315107.html [consultat el 22 de juny de 2023]

vida es pot resseguir en el documental *L'home més perillós d'Europa, Otto Skorzeny a Espanya*[54] (Quindrop Produccions, 2020), de Pedro de Echave García i Pablo Azorín Williams.

Skorzeny, nascut a Àustria el 1908, apareix com a secundari a la novel·la *Crui. Els portadors de la torxa*[55] (Premi Crexells 2017), de l'investigador inquer Joan Buades. Cridava l'atenció per la seva imponent estatura -feia gairebé dos metres d'alt- i per una enorme cicatriu a la galta esquerra fruit de la seva afició de jove als duels d'esgrima. Arran d'aquell tret, els nord-americans el batiaren com a 'cara tallada' (*Scarface* en la seva forma anglesa).

El dirigent nazi estigué a temps d'escriure unes memòries, que titulà *Viu perillosament*. Bravejava d'haver participat el juny de 1941 en l' 'Operació Barbaroja', el pla del *Führer* per envair la Unió Soviètica. El setembre de 1943, per ordre també de Hitler, dirigí l'operació que més fama li reportaria: l' 'Operació Roure'. El seu objectiu fou rescatar Benito Mussolini, que acabava de ser empresonat a l'Hotel Campo Imperatore, situat al massís del Gran Sasso, als Apenins. Aleshores un grup de paracaigudistes descendí sobre la residència muntanyosa sense disparar ni un sol tret. Els italians que custodiaven el líder feixista foren agafats per sorpresa, de manera que no oferiren resistència. Acte seguit Skorzeny s'emportà en una avioneta el Duce rumb a Viena. Per aquella heroïcitat va ser condecorat amb la Creu de Cavaller i fou nomenat cap d'Unitat d'Assalt de la SS.

El juliol de 1940 'cara tallada' també s'encarregà d'investigar la frustrada 'operació Valkiria', del comte von Stauffenberg, que pretenia matar Hitler a Berlín. Després del desembarcament de Normandia, al desembre de 1944 lideraria l' 'Operació *Greif',* que consistia a assaltar el port belga d'Anvers amb un centenar de nazis vestits amb uniformes d'aliats. De seguida s'escampà el rumor que l'objectiu final era el quarter general d'Eisenhower (cap de l'exèrcit dels Aliats) a Versalles. Arran d'aquella missió, que finalment fou avortada, els nord-americans definiren Skorzeny com "l'home més perillós d'Europa". Passaren comptes amb ell en els judicis de Nuremberg de després de la guerra, on sorprenentment fou declarat innocent gràcies al testimoni al seu favor d'un espia anglès.

Tanmateix, el dirigent nazi seria internat en un camp de "desnazificació". El 1948, però, tirà de contactes per fugir a l'Espanya franquista. En el seu nou país d'adopció, visqué a cavall entre Madrid i Mallorca, on s'allotjà en un xalet d'Es Clot des Barcarès, a la badia d'Alcúdia, que havia adquirit el 1960. Pogué compaginar *la seva feina d'enginyer amb la* d'agent doble: mentre ajudava l'Argentina de Perón, col·laborava amb els serveis secrets israelians (el Mossad) en l'eliminació d'antics nazis que treballaven per a Egipte. Fou la manera que tingué de no ser perseguit. Al port d'Alcúdia, sempre que podia Skorzeny anava al restaurant Sigfrido, que era

54 https://ib3alacarta.com/tv/ottoskorzeny/e1
55 https://mesllibres.cat/ficcio/5145-crui-els-portadors-de-la-torxa-9788417353025.html

un dels punts de reunió d'altres nazis, que, gràcies a la Guerra Freda, pogueren viure una segona vida a l'illa.

"L'home més perillós d'Europa" morí el juliol 1975 a 67 anys. Fumador empedreït, patia un càncer de pulmó. Al cap de quatre mesos també moria el seu protector, Franco. El funeral d'Skorzeny a Madrid congregà una important representació de nazis refugiats a Espanya, que l'acomiadaren amb la pertinent salutació feixista -a Youtube[56] hi ha el vídeo del moment. La mateixa expectació tingué el trasllat de les seves cendres a Viena.

9.1.1. Von Ripper, un vell conegut d'Skorzeny

A Alcúdia, Skorzeny va viure a uns deu quilòmetres d'un dels seus enemics en temps de la Segona Guerra Mundial, el també austríac Rudolph Carl Von Ripper. Residia a Pollença, a l'altra punta de la badia. Von Ripper era un pintor antifeixista que el 1945 havia estat capturat als Alps per Skorzeny. La vida d'aquest artista va ser rescatada de l'oblit el 2016 al llibre *Von Ripper Odyssey*[57], de la periodista escocesa Sian Mackay.

De jove Von Ripper fou testimoni de l'horror de la Primera Guerra Mundial. El 1931 visità per primera vegada Mallorca. Davant l'ascens del feixisme feu servir les seves pintures com a arma de denúncia. "Odio la tirania fins i tot més que la guerra", escrigué. El 1933 la Gestapo el detingué a Berlín i el torturà per dos motius: per considerar el seu art "degenerat" i per haver ajudat amics seus a escapar del Tercer Reich. El càstig es completà amb el seu ingrés en un camp de concentració. El 1934, en ser alliberat, decidí tornar a Mallorca per recuperar-se d'aquella experiència tan traumàtica que pintà en la seva obra mestra autobiogràfica, *Écraser l'Infâme*.

Amic de Salvador Dalí i d'Ernest Hemingway, a Espanya, durant la Guerra Civil, Von Ripper no dubtà a lluitar contra els militars insurrectes de Franco. El 1938, però, assetjat per la Gestapo, fugí als Estats Units i adquirí la nacionalitat nord-americana. El gener de 1939 el seu gravat 'Hitler toca l'himne de l'odi' fou portada de *Time Magazine*. Durant la Segona Guerra Mundial, li tocà lluitar al bàndol dels aliats, on fou altament condecorat.

El 1952 Von Ripper s'establí definitivament a Mallorca amb la seva segona dona. A Pollença comprà la finca Ca'n Cueg. Hi moriria el 1960 en estranyes circumstàncies, suposadament d'un atac de cor. Tenia 55 anys. Sian Mackay, al seu llibre *Odissea de Von Ripper*, es demana si darrere d'aquella mort hi hagué la mà de "l'home més perillós d'Europa", Skorzeny, el nazi que quinze anys enrere havia capturat als Alps el pintor antifeixista. Von Ripper seria enterrat al cementeri de Pollença.

56 https://www.youtube.com/watch?v=xlQYJiNSXpo
57 https://www.casadellibro.com/libro-von-rippers-odyssey/9780952883722/6670256

9.2. El Corsario d'Eivissa

Als anys cinquanta, a Eivissa, un dels punt de trobada dels nazis fou la galeria d'art El Corsario, que també freqüentà Skorzeny durant les seves visites a l'illa. El 1950, quan obrí les seves portes, era un hotel dirigit pel matrimoni format per Anna von Osterburg i Emil Schillinger. Seria el 1954 quan es convertí en una galeria d'art de gran projecció internacional. El local fou la seu del col·lectiu artístic Ibiza 59[58], que aglutinà artistes residents de diferents nacionalitats, encara que la majoria eren alemanys. Destacaren Erwin Broner, Will Faber, Raoul Hausmann, Erwin von Kreibig, Manfred Henninger, Lene Schneider-Kainer, Erwin Bechtold, Hans Laabs, Curt Lahs o Heinz Trökes.

9.3. Anton Emerich Zischka

Entre els anys 1959 i 1960 el diari *Baleares*[59] menciona l'austríac Anton Emerich Zischka com un dels habituals de Cala Sant Vicenç (Pollença). Zischka era periodista i escriptor i destacà pel seu de propagandista nazi. Abans de la Guerra Civil ja havia visitat Mallorca. El juliol i l'agost de 1932 el seu nom apareix com un dels hostes de l'Hotel Príncipe Alfonso de Palma. En esclatar la contesa espanyola, fou un dels responsables de la Legió Còndor. I durant la Segona Guerra Mundial s'ocupà d'organitzar el subministrament als submarins alemanys mentre operaren al Mediterrani occidental.

Zischka[60] fou un dels 104 agents nazis reclamats pels Aliats a l'Espanya franquista. Mai, però, seria deportat. Des de Mallorca pogué continuar amb la seva carrera com a escriptor. És considerat un dels autors del gènere no ficció més exitosos del segle XX. Morí al seu xalet de Cala Sant Vicenç el 1997, a 92 anys.

9.4. Norbert Schultze, el compositor de Lili Marleen

Un altre famós refugiat nazi que visqué a Mallorca va ser Norbert Schultze, el compositor de *Lili Marleen*[61], cançó que forma part de la banda sonora de la Segona Guerra Mundial. Schultze morí el 2002 a 91 anys en una discreta ciutat de Baviera. Els seus darrers anys de vida, però, els havia passat a Portals (Calvià). Gaudí d'una privilegiada jubilació gràcies als suculents beneficis que li reportaren la vintena de cançons patriòtiques que compongué per al nazisme, entre elles *Lili Marleen*. En el seu retir daurat balear coincidí amb Arpad Bondy, músic i home de cinema que el 1993 decidí fer-li un documental en forma d'entrevista titulat *Li vas besar el cul al diable*.

58 https://www.eeif.es/veus/Grup-Ibiza-59/
59 Miró Bonnín, Laura. 'Mallorca: de refugi jueu a refugi nazi', a *La Guerra Civil i el primer franquisme. Mallorca, 1936-1959 (*Illa Edicions, Palma, 2023). Pau Tomàs Ramis (coord.)
60 https://es.wikipedia.org/wiki/Anton_Zischka
61 Janer Torrens, Antoni. 'Lili Marleen i el cul del diable' https://diumenge.ara.cat/diumenge/lili-marleen-cul-del-diable_1_1550467.html [consultat el 21 d'agost de 2016]

En cap moment de la cinta Schultze va donar mostres de remordiments per la seva estreta relació amb els nazis. Assegurà que ell no sabia res del genocidi i que es va veure forçat a col·laborar amb el Tercer Reich. Amb tot, en un acte de sinceritat, admeté que si ell es va convertir en el referent musical d'Alemanya va ser gràcies a l'exili o extermini de molts músics jueus, dotats d'un major talent. Ell, a més , se salvà d'anar a lluitar. "Altres reconegué- es dedicaven a disparar. Jo, en canvi, componia cançons. Componia tot el que se'm sol·licitava, també algunes coses terribles. L'única cosa que m'importava era no haver d'anar al front".

El títol del documental sobre la vida de Schultze prové d'una anècdota narrada pel mateix protagonista. Just acabada la Segona Guerra Mundial, en veure que el seu bàndol havia perdut, el compositor va intentar partir cap a l'estranger. Aleshores va demanar acollida a un oncle seu que havia abandonat Alemanya abans de la contesa. El familiar el despatxà amb una contundent frase: "Vas besar el cul al diable. Mai més no et podràs rentar la boca". Després de l'estrena, a la qual va assistir, Schultze es va desentendre del documental i va interposar sense èxit diverses demanes judicials per intentar impedir-ne l'exhibició pública. Fou així com l'estigma del nazisme l'acompanyà fins a la tomba.

10. NAZIS DURANT EL *BOOM* TURÍSTIC

Durant el *boom* turístic, també hi hagué nazis que s'instal·laren a Mallorca per gaudir del desenvolupisme franquista. Fou el cas del guia turístic Ernst Chlan. L'abril de 2023, Ciro Krauthausen[62], periodista del *Mallorca Zeitung,* destapà la seva història a partir d'un treball fet per la professora Susanne Benöhr-Laqueur i els seus alumnes de l'Escola Superior de Policia i Administració Pública a Münster.

Chlan nasqué a Trieste (Itàlia) el 1912, però es crià a Innsbruck (Àustria). Ingressà a les Joventuts Hitlerianes el 1929 i al Partit Nazi el 1931. Després es convertiria en oficial de les SS i col·laborador d'Adolf Eichmann, un dels principals responsables de l'Holocaust. Als darrers dies de la Segona Guerra Mundial, Chlan s'ocultà al Tirol. El 1946, en sentir-se perseguit pels Aliats, aconseguí marxar a Sud-amèrica amb una nova identitat, Franz Langer.

A final dels anys cinquanta Chlan pogué tornar a Àustria, on començà a fer de guia turístic. A principi dels seixanta, amb la seva dona, s'instal·là a Mallorca com a cap dels guies turístics del turoperador alemany Scharnow-Reisen, que després donaria pas al gegant Tui. El 1971 l'antic dirigent nazi fou rellevat del càrrec. Llavors tornà a la seva ciutat d'infància, Innsbruck, on hauria continuat treballant per a Tui i on morí el 1992, a 80 anys.

62 Krauthausen, Ciro. 'De alto cargo nazi en Viena a jefe de los guías turísticos en Mallorca' https://www.diariodemallorca.es/sociedad/2023/04/21/alto-cargo-nazi-jefe-tui-86317514.html [consultat el 21 d'abril de 2023]

11. MARC HEINE, UN ALEMANY FUGITIU DEL NAZISME A LA MALLORCA FRANQUISTA

En la Mallorca del *boom* turístic els nazis hi coincidirien amb alemanys que havien fugit de l'imperi de l'esvàstica. Fou el cas de l'artista Marc Heine[63] (1919-2007), un dels instructors de l'abstracció a l'illa. Natural de Leipzig, el 1933, en ascendir Hitler al poder, s'exilià a Suïssa i posteriorment a França i als Estats Units. Vivint, però, a Nova York, fou reclutat com a soldat americà (n'havia aconseguit la nacionalitat) a la Segona Guerra Mundial, on participà en diferents missions a França. Posteriorment, tornà als Estats Units. El 1959 s'instal·là a viure a Deia, on ja vivia l'escriptor britànic Robert Graves[64].

12. DULCE INGEBORG: EL MISTERIÓS CRIM D'UNA ALEMANYA DURANT LA DEMOCRÀCIA

El diumenge 24 de juliol de 1977 tingué lloc a Eivissa un dels assassinats més misteriosos de la història de la criminologia espanyola que alguns volgueren relacionar amb el nazisme. Feia poc més d'un mes que s'havien celebrat les primeres eleccions democràtiques després de quaranta anys de dictadura. La víctima fou l'exactriu alemanya Ingeborg Shäffer[65], de 54 anys. El 1956 s'havia establerta a la pitiüsa major amb el seu marit, el pintor abstracte Frank el Punto. A Dalt Vila, el 1971 Shäffer muntà un teatre de titlles, el Puppentheather, a la cotxeria de casa seva, el número 8 del carrer Santa Maria. Llavors adoptà el nom artístic de Dulce Ingeborg.

La periodista eivissenca Cristina Amanda Tur Cat ha reconstruït les peces de l'enigmàtic assassinat de la dama dels titelles en el llibre *Ingeborg. El crimen de las marionetes*[66] (Balàfia Postals, Eivissa, 2021). La nit del 24 de juliol, dos homes havien entrat a la seva casa. La porta no presentava cap mostra d'haver estat forçada. Dos dies després, la policia, avisada per uns veïns, havia trobat el cos de l'artista alemanya al costat del seu llit, amb el cap destrossat. Els assassins l'havien envestida amb la màquina d'escriure amb la qual la propietària del Puppentheather redactava les històries per a les seves obres.

63 https://marcheinegallery.com
64 Janer Torrens, Antoni. 'Quan Deià era una festa' https://www.arabalears.cat/societat/turista-de-coa-ull-deia-anys-50_1_1146164.html [consultat el 24 d'agost de 2019]
65 Janer Torrens, Antoni. 'Dulce Ingeborg, el misteriós crim dels titelles' https://diumenge.ara.cat/diumenge/dulce-ingeborg-misterios-dels-titelles_1_1461649.html [consultat el 27 de novembre de 2016]
66 https://www.casadellibro.com/libro-ingeborg-el-crimen-de-las-marionetas/9788409302956/12498676

12.1. Sospitosos

En un primer moment, els investigadors sospitaren que el mòbil del crim podria haver estat un robatori. Tot, però, estava en ordre. Els assassins ni s'havien emportat els doblers que hi havia guardats a l'armari encastat del dormitori de l'alemanya. Sobre la taula de la cuina sí que es trobaren restes de menjar, amb closques d'ou, dos tassons i una paella bruta -suposadament els assassins s'havien permès el luxe de fer-se després una truita per sopar. Al cap de dues setmanes, la policia detingué com a principals sospitosos del crim dos germans alemanys, Peter i Rolf Wohl Gemuth, de 16 i 22 anys, respectivament. Al seu país tenien antecedents per delictes menors que ningú no coneixia a l'illa. Ambdós coneixien Shäffer, a qui havien pintat la casa.

A l'interrogatori, ni els agents ni els psiquiatres aconseguiren arrancar cap confessió dels germans sospitosos. En no haver-hi proves irrefutables, quedaren en llibertat. Passat un temps serien contractats com a jardiners per una altra dona estrangera, que casualment, al cap d'uns mesos, també seria trobada morta, aquesta vegada dins d'un pou. Oficialment el cas mai no va ser relacionat amb la mort de Shäffer. La Guàrdia Civil el tancà assegurant que era un suïcidi. Fou així com es perdé el rastre d'aquells dos germans.

12.2. L'ombra del nazisme

El fet que la justícia tancàs en fals el crim de Shäffer activà tota mena de teories. Alguns hi volgueren veure l'ombra del nazisme. No debades, a la dècada dels setanta Eivissa encara comptava amb una nodrida representació de nazis que, sota la protecció del règim franquista, havien desembarcat a l'illa després de la caiguda del Tercer Reich el 1945.

Segons la imaginació popular, la mort de Shäffer hauria estat un ajustament de comptes per un suposat passat fosc, potser nazi, de l'artista alemanya i el seu marit. Altres diuen que els seus assassins haurien estat nazis amagats a l'illa que tenien por que la mare dels titelles de Dalt Vila revelàs informació sobre ells a les portes de la Transició. Tanmateix, la periodista Cristina Amanda Tur Cat descarta aquesta teoria nazi al seu llibre. Recorda que la titellaire solia utilitzar plats amb esvàstiques dibuixades. Shäffer fou enterrada al cementeri vell d'Eivissa. El 2013 la seva història es recrearia dalt dels escenaris de la mà de la ballarina xilena Andrea Cruz, establerta a Mallorca.

13. NEONAZIS ACTUALS A MALLORCA

13.1. Activistes violents

L'11 de desembre de 2022 el *Diario de Mallorca* publicava un reportatge titulat *Mallorca, el refugio favorito de los neonazis alemanes: terroristas, ultras y golpistas de extrema derecha*[67]. Anava signat pels periodistes Lorenzo Marina i David López Frias. Es feia ressò de la detenció al març de 2019 de Michael Leopold Stiegler, un alemany de 28 anys, acusat de fabricar i col·locar una bomba casolana a la localitat de Burglengenfeld. L'artefacte no arribà a explotar perquè fou interceptat de forma fortuïta. D'acord amb una ordre europea de cerca i captura de Stiegler, la Guàrdia Civil activà l'operació 'Huestes'. El localitzà en un luxós xalet de Peguera (Calvià), que compta amb una nodrida comunitat d'alemanys. El detingué en un moment en què havia sortit a tirar el fems. Llavors fou extradit a Alemanya.

El dia de la seva detenció el Ministeri de l'Interior del Govern espanyol informà que Stiegler era "integrant del col·lectiu radical d'extrema dreta d'ideologia neonazi Reichbürger ('Ciutadans del Reich'), que, amb prop de 21.000 membres, aglutina agrupacions i individus neonazis vinculats a la ultradreta alemanya i que rebutgen la legalitat de la República Federal Alemanya, fins al punt de no voler pagar impostos. El 2022, tres anys després de la detenció d'Stiegler a Mallorca, 25 integrants del grup Reichbürger foren detinguts a Alemanya perquè planejaven fer un cop d'estat contra la República Federal.

El 2017, a Mallorca, el local Bierkönig ('Rei de la cervesa'), a l'Arenal, situat al famós carrer del Jamón, el carrer Pare Bartomeu Salvà, fou escenari d'un incident[68] protagonitzat per una quinzena d'*skinheads* i que enregistraren els propis assistents[69]. Eren membres de Hammerskins, neonazis de la zona de Frankfurt (el grup d'ultradreta, nascut als Estats Units, és considerat per la policia com el més perillós del món). Irromperen al local per boicotejar un concert que feia la cantant alemanya Mia Julia. Ho feren llançant botelles, enarborant una bandera imperial de guerra del Kaiser, com a substitutiu de l'esvàstica, i proferint crits d' "Estrangers fora!", que foren replicats pels present amb consignes de "Nazis fora!". També exhibiren pancartes que parlaven d' "annexionar Mallorca a Alemanya i convertir-la en un protectorat". Alguns dels *skinheads* portaven una camiseta amb el lema *Malle nazi kiez*, ('Mallorca barri nazi'**).** La cantant va suspendre la seva actuació durant vint minuts. Un cop el personal de seguretat expulsà els neonazis, el pinxadiscos feu sonar la cançó antifeixista *Die Ärtze Schrei nach Liebe* ('Crida per l'amor').

67 Marina, Lorenzo; López Frías, David. 'Mallorca, el refugio favorito de los neonazis alemanes: terroristas, ultres y golpistas de extrema derecha' https://www.diariodemallorca.es/sucesos/sucesos-mallorca/2022/12/11/mallorca-refugio-favorito-neonazis-alemanes-79824943.html [consultat l'11 de desembre de 2022]

68 Palau, Benjamí; Marina, Lorenzo. 'Un grupo neonazi irrumpe en un concierto en s'Arenal' https://www.diariodemallorca.es/sucesos/2017/06/11/grupo-neonazi-irrumpe-concierto-s-3390806.html [consultat l'11 de juny de 2017]

69 https://www.youtube.com/watch?v=ypBK_nUxSH0&t=23s

El gener de 2020[70] la premsa també es feu ressò de la detenció a Palma de 16 membres del grup neonazi dels United Tribuns Nomads Spain. D'estètica 'motera', des de 2018 es dedicaven a controlar el tràfic de drogues en locals d'oci nocturn. Fou una operació coordinada per la Policia Nacional, Europol i la BKA alemanya. Els agents donaven així per desarticulada la branca espanyola dels Street Gang United Tribuns, una àmplia estructura internacional vinculada no només al tràfic de dones, sinó també a l'explotació de dones per a la prostitució i l'ajustament de comptes amb bandes rivals. Segons els investigadors, els seus representants a Mallorca destinaven part dels guanys de l'activitat delictiva a finançar accions de diferents grups vinculats amb l'extrema dreta violenta, concretament, els relacionats amb els grups ultra de futbol i amb les organitzacions neonazis.

13.2. Retir de polítics neonazis

La Mallorca actual també ha estat refugi d'antics polítics neonazis. És el cas d'Holger Apfel[71], que el 2011 es convertí en el president del Partit Nacionaldemòcrata d'Alemanya (NPD), d'ideologia neonazi. El desembre de 2013 abandonà per sorpresa tots els seus càrrecs polítics. Al·legà "motius de salut", coincidint amb les acusacions que pesaven sobre ell d'haver abusat sexualment d'un jove de la seva formació. Llavors es traslladà a viure amb la seva dona i els seus quatre fills a la Platja de Palma, on obrí un restaurant, el Maravillas Stube. Abans de la pandèmia de 2020, Apfel tancà el restaurant i marxà de l'illa.

70 Ballesteros, Esther. 'La Mallorca hitleriana: de los nazis protegidos por Franco a los Reichsburger que reniegan de la Alemania actual' https://www.eldiario.es/illes-balears/sociedad/mallorca-hitleriana-nazis-protegidos-franco-reichsburger-reniegan-alemania-actual_1_9796394.html [consultat el 16 de desembre de 2022]

71 Efe. 'Un exlíder ultraderechista alemán regenta un local en Playa de Palma' https://www.diariodemallorca.es/mallorca/2014/05/21/exlider-ultraderechista-aleman-regenta-local-3829312.html [consultat el 21 de maig de 2014]

II PART

ITALIANS ACTIUS EN EL RÈGIM DE MUSSOLINI AMAGATS A LES ILLES BALEARS A PARTIR DE LA II GUERRA MUNDIAL

1. L'INTERÈS DEL RÈGIM FEIXISTA EN LES ILLES BALEARS

Quan el líder feixista Benito Mussolini va prendre el poder el 1922, el Regne d'Itàlia ja tenia una política exterior expansionista. Portava molts anys desplegant el seu imperi colonial a l'Egeu amb les illes del Dodecanès, i a Àfrica amb l'ocupació militar de Líbia, Eritrea i Somàlia. Respecte al Mediterrani occidental, tenia els seus ulls posats en el protectorat francès de Tunísia. Així es desprèn dels llibres *La intervención fascista en la Guerra Civil* (Coverdale, John F. *Española*. Alianza, Madrid, 1979) i *Atlas ilustrado del fascismo* (Tacchi, Francesca. Susaeta, Madrid, 2001).

L'interès del règim feixista en les Illes Balears va començar l'any 1924. L'objectiu era convertir el *mare nostrum* en un llac italià i les Illes tenien una posició estratègica per controlar el tràfic marítim de França i Regne Unit amb les seves colònies.

Diferents investigadors han estudiat aquest interès. El llibre més important i conegut és de l'anarquista italià Camilo Berneri, titulat *Mussolini, a la conquista de las Baleares* (1937) i escrit amb la documentació secreta del consolat italià de Barcelona al juliol de 1936. Altres llibres que han tractat el mateix tema són *El feixisme internacional preté dominar Espanya* (Roure-Torent, Josep. Publicacions Antifeixistes de Catalunya, Barcelona, 1938), 'Politica fascista nelle Baleari (1936-1939)' (Quartararo, Rosaria. *Quaderni della FIAP*. N. 23. Roma, 1977), *La intervención fascista en la Guerra Civil Española* (Coverdale, John F. Alianza, Madrid, 1979) i *Emperadores del Mediterráneo. Franco, Mussolini y la Guerra Civil Española* (Heiberg, Morten. Crítica, Barcelona, 2004). Tots els seus autors varen aportar indicis importants, com a declaracions de Mussolini sobre el seu desig de conquesta militar i econòmica de Mallorca. Berneri arriba a afirmar: "Mallorca, Eivissa, Catalunya: vet aquí les etapes de la conquesta somiada per Mussolini. Però també amb les Balears s'acontentaria l'imperialisme italià".

La documentació diplomàtica revela que al final de la dècada dels vint es va posar en marxa la maquinària d'influència italiana a Mallorca. Organitzaren creuers amb civils, l'armada va visitar diversos ports, vigilaven el trànsit marítim, realitzaren un gran exercici militar amb hidroavions a la badia de Pollença, i grans contingents de feixistes italians varen desfilar per Palma. Per exemple, el 15 de setembre de 1929 mil camises negres, entre els quals es trobaven dos fills de Mussolini, Vittorio i Bruno, van realitzar una visita oficial a la ciutat. Malgrat tant d'interès, encara hi havia pocs italians residents a Mallorca. L'any 1929 eren només 106, la majoria obrers, i al 1935 el número es reduiria a 66. Són dades del llibre *El oro de Mussolini. Cómo la República planeó vender parte de España al fascismo* (Aguilera Povedano, Manuel. Arzalia, Madrid, 2022)

El Duce tenia bones relacions amb el dictador Miguel Primo de Rivera i l'any 1926 els regnes d'Espanya i Itàlia varen signar un tractat d'amistat, conciliació i neutralitat valedor per deu anys (just fins 1936). Aquesta bona sintonia va canviar amb l'arribada de la Segona República i els governs d'esquerres a Espanya i França. Itàlia va començar a preocupar-se per l'amenaça que suposaven tots dos països i va concloure que les Balears serien un punt estratègic en cas de guerra europea. El cònsol a Barcelona parlava de les illes com si fossin l'escenari d'una partida bèl·lica a punt de començar. Així ho recull Berneri en el seu llibre *Mussolini, a la conquista de las Baleares* (1937): "S'ha familiaritzat la nostra marina amb les aigües i les costes d'aquest arxipèlag de les Balears, destinat a jugar el paper d'un inefable pali de comtesa entre les flotes bel·ligerants en un eventual conflicte

Al març de 1934 Mussolini es va reunir amb els monàrquics espanyols que planejaven un cop contra la República per cedir-los armes. La victòria del Front Popular al febrer de 1936 va tornar a suspendre qualsevol entesa entre Espanya i Itàlia i va augmentar la preocupació per la possible guerra civil i invasió estrangera. Sense aviació, armada i una costa prou artillada, les Illes estaven indefenses. Itàlia va culminar el mes de maig la conquesta d'Abissínia (actual Etiòpia) i va girar els ulls cap al Mediterrani occidental. El 17 de juliol de 1936 va arribar la seva oportunitat d'or amb la revolta de l'Exèrcit espanyol d'Àfrica i el començament de la Guerra Civil Espanyola. Així ho assegura l'historiador Ángel Viñas *Los mitos del 18 de julio* (Crítica, Barcelona, 2013)[72].

El conflicte bèl·lic a España va crear un ambient favorable perquè Mussolini controlàs les Balears. El seu principal objectiu era fer servir bases militars a Mallorca en una futura guerra contra França. Encara que a Franco i als diplomàtics anglesos i francesos els jurava respectar la integritat territorial d'Espanya, va revelar la veritat en quatre ocasions: a l'Espanya republicana a través de l'Operació Schulmeister el març de 1937, als alemanys el novembre de 1937 i al Gran Consell Feixista el desembre de 1936 i 1938. En l'Operació Schulmeister, Itàlia va oferir a l'Espanya republicana la possibilitat de retirar-se de la guerra recuperant els doblers ja gastats (100 milions de dòlars), avantatges comercials i un pla colonial per a les Balears. A més de les bases aèries, volia traslladar 100.000 colons a les Illes i convertir de cop a un de cada cinc residents en italià. La negociació es va tallar el maig de 1937 quan el president del Govern central, Francisco Largo Caballero (PSOE), va ser substituït pel socialista canari Juan Negrín. És una informació que aporta Manuel Aguilera al llibre *El oro de Mussolini. Cómo la República planeó vender parte de España al fascismo* (Arzalia, Madrid, 2022).

72 L'historiador Ángel Viñas diu que els tres primers hidroavions que arribaren a Mallorca el 19 d'agost els havia comprat el monàrquic Pedro Sáinz Rodríguez l'1 de juliol de 1936 a l'empresa italiana SIAI.

2. L'ARRIBADA DELS PRIMERS MILITARS FEIXISTES

L'ajuda de Mussolini als colpistes de Mallorca va arribar quasi un mes més tard que l'enviada al general Francisco Franco. El 28 de juliol de 1936 va enviar els primers avions al Marroc espanyol. En canvi, a Mallorca només hi varen arribar tres hidroavions el 19 d'agost, els quals de seguida varen ser inutilitzats per l'aviació republicana, i els caces i bombardeigs de qualitat el 27 d'agost. Els sublevats mallorquins varen haver-hi de negociar i pagar la seva pròpia ajuda.

La negociació per crear les bases italianes a Balears va ser liderada pel financer Joan March Ordinas i el cap local de Falange, Alfonso de Zayas. Ambdós tingueren el suport dels agents de Franco a Roma. Part de la historiografia afirma que l'Ambaixada d'Espanya va quedar al marge però no va ser així.

L'operació va ser fruit de la desesperació per evitar un desembarcament republicà a Mallorca. Una expedició de milicians antifeixistes catalanes encapçalada pel capità Bayo -amb el suport de milicians valencians- va conquerir Eivissa i Formentera el 9 d'agost de 1936. El 16 d'agost la mateixa expedició desembarcà a Mallorca, a la costa de Llevant, entre Porto Cristo i Cala Bona. Els caps militars de Mallorca portaven dies enviant telegrames desesperats a Franco: "Amenaçada Mallorca per tres desembarcaments simultanis procedents de Barcelona, València i Maó, considera urgentíssim enviament aviació per evitar-los". La resposta era que no podien ajudar-los i que havien de resistir fins al final. Com que no tenien avions per a la defensa, varen enviar dos emissaris mallorquins a Roma per comprar-los i allà varen trobar el suport de l'agregat militar a l'Ambaixada d'Espanya, el capità Manuel Villegas. Aquest va presentar un pla al govern italià titulat 'Utilització de Mallorca com a base aèria eventual'. El document té tres pàgines i està datat a 20 d'agost, quatre dies després del desembarcament. Villegas va sol·licitar 12 bombarders i una esquadrilla de caça amb quatre missions: defensar l'illa, bloquejar Menorca, atacar el litoral republicà i tallar el trànsit marítim enemic[73].

Mussolini va aprovar el pla, però va demanar el pagament per avançat de tres milions de lires (150.000 dòlars). Els mallorquins varen recaptar els doblers en temps rècord i la nit del 27 d'agost varen arribar a Palma en el vaixell *Morandi* tres caces Fiat CR32 i tres hidres Macchi M.41. Al dia següent s'hi varen sumar tres bombarders S.81 amb 50 homes. Allò va ser l'origen d'un contingent anomenat l'Aviazione Legionaria delle Baleari, que creixeria en un any fins als 64 aparells. El seu primer comandant seria el major Leone Gallo, que va usar l'àlies de Luigi Cirelli per passar com a voluntari. Després el seguirien altres quatre comandants:

73 Proposta de l'Embaixada d'Espanya a Itàlia "Utilización de Mallorca como base aérea eventual", 20 d'agost de 1936, Roma, Arxiu del Ministero degli Affari Esteri, Gabinetto del Ministro 1923-1943, n. 1111; El pla Villegas coincideix amb el protocol de Leone Gallo de gener de 1937. Protocolo de la Aviación Legionaria de Baleares, 22 de enero de 1937, Arxiu del Ministero degli Affari Esteri, Gabinetto del Ministro 1923-1943, Caixa 1229, Fasc. 3-1; Manuel Aguilera Povedano, "Italia en la Guerra Civil Española: el capitán Villegas y el origen de la Aviación Legionaria de Baleares", *Cuadernos de Historia Contemporánea*, Vol. 4, 2019, pàgs. 289-308.

Appignani, Velardi, Monti i Maceratini. Així ho assegura Manuel Aguilera al llibre *El oro de Mussolini. Cómo la República planeó vender parte de España al fascismo* (Arzalia, Madrid, 2022).

3. EL COMTE ROSSI

3.1. Mallorca, laboratori feixista

El delegat de la CNT a Mallorca, Manuel Pérez, va ser el primer que va denunciar la *feixistització* de l'illa. Va passar els quatre primers mesos de guerra amagat a Palma i després de fugir a Barcelona va publicar un llibre titulat *Mallorca, bajo el terror fascista* (1937). Hi assegurava que Mallorca, Eivissa i Formentera eren ja "veritables feus de l'Imperi de Mussolini", que manava el comte Rossi, que onejaven banderes italianes i que s'escoltava l'himne feixista la *Giovinezza*.

El líder del canvi era un emissari de Mussolini que havia arribat amb els primers avions. Li deien *Conde Aldo Rossi*, però el seu nom real era Arconovaldo Bonacorsi. No era militar sinó un esquadrista que volia convertir Mallorca en un laboratori feixista. Massot i Muntaner el defineix com un "criminal psicològicament immadur, mentider, mancat d'escrúpols, poc intel·ligent i d'una vanitat sense límits". De seguida va ser conegut per les seves festes i relacions amb al·lotes mallorquines. Sota l'amenaça de retirar l'ajuda italiana, els mallorquins varen cedir, en un principi, a tots els seus capritxos. Li varen permetre condicionar nomenaments, desplegar propaganda pels pobles i liderar una salvatge repressió amb una guàrdia pretoriana de falangistes anomenada Dragones de la Muerte. El seu somni era conquerir també Menorca i donar tot el poder a la Falange. És una informació recollida als llibre *Politica fascista nelle Baleari* (1936-1939) (Quartararo, Rosaria. *Quaderni della FIAP*. N. 23. Roma, 1977), *Arconovaldo Bonacorsi, el 'conde Rossi'* (Massot i Muntaner, Josep. Abadia de Montserrat, Barcelona, 2017) i *La Guerra Civil i el Primer Franquisme, Mallorca, 1936-1939* (Tomàs Ramis, Pau [coord.]. Illa Edicions, Palma, 2023)

En aquells darrers mesos de 1936 les autoritats locals tenien constants gestos cap a Itàlia per l'ajuda rebuda i varen organitzar molts actes d'exaltació amb Rossi de protagonista. Un dels més importants va ser canviar el nom de la Rambla de Palma per "Via Roma". Així ho manifesta Josep Massot i Muntaner a *Arconovaldo Bonacorsi, el 'conde Rossi'* (de Montserrat, Barcelona, 2017)[74].

74 El nom del carrer es va canviar l'abril de 1937 i encara hi és. Telegrama d'Arconovaldo Bonacorsi al Ministeri d'Exteriors, 10 d'octubre de 1936, Roma, Arxiu del Ministero degli Affari Esteri, Gabinetto del Ministro 1923-1943, n. 1111; Telegrama del cònsul italià de Palma a Roma, 21 d'abril de 1937, Ministero degli Affari Esteri, Gabinetto del Ministro 1923-43, Caixa 1228, Fasc. 9.

Rossi comunicava a Mussolini l'enorme influència que estava exercint, amb banderes italianes i himnes en tots els actes[75]:

> *La situació general és bona. El poble em segueix i crec que m'aprecia. He visitat les diferents ciutats de les illes i he parlat amb la gent. Hi ha manifestacions a cada lloc, a cada ambient al qual vaig. Hi ha arcs del triomf, himnes de la meva pàtria tocats a les esglésies i cantats pel poble, crits de goig a Benito Mussolini i demostracions d'entusiasme a tot el que representa la meva Itàlia. La bandera italiana està sempre al costat de l'espanyola, mentre que la Giovinezza, l'himne de la revolució feixista italiana, es toca amb l'himne espanyol de la Falange. Els capellans, des del púlpit de les esglésies, saluden a Itàlia, al Duce, i a la germanor de les dues nacions.*

Les autoritats italianes varen aprofitar el moment per augmentar la influència. L'agència consular italiana de Palma es va convertir en consolat Regio de primera categoria, amb Ferruccio Ramondino al capdavant i Abramo Facchi de segon. Varen ordenar crear la seva pròpia oficina de Correus i una "Casa d'Itàlia" de 1.500 metres quadrats que comprengués "una escola de llengua italiana i una sala de lectura de llibres, revistes i periòdics italians". El 28 d'octubre de 1936 el governador civil, Mateo Torres Bestard, va decretar l'ensenyament voluntari de l'italià en totes les escoles. El 10 de novembre de 1936 varen signar amb Franco un acord de cooperació econòmica a les Balears que els va permetre controlar el "gens menyspreable" comerç d'ametlles, llana, tabac i medicines. Un dels agents italians va comunicar a Roma que "tot el poble sense excepció i de totes les categories vol vestir la divisa feixista en homenatge a Itàlia i al Duce". Així ho assegura Javier Rodrigo al llibre *La guerra fascista. Italia en la Guerra Civil española, 1936-1939*. Alianza, Madrid, 2016)[76].

---

75 Original en italià. Traducció de l'autor. Informe d'Arconovaldo Bonacorsi a Galeazzo Ciano, 20 d'octubre de 1936, Roma, Arxiu del Ministero degli Affari Esteri, Gabinetto del Ministro 1923-1943, Caixa 795.

76 "Accordo Ente Cooperazione e Baleari", Roma, 10 de novembre de 1936, Arxiu del Ministero degli Affari Esteri, Gabinetto del Ministro, Caixa 1102, Governo di Burgos; "Appunto per l'ufficio Spagna", 26 de setembre de 1936, Roma, Arxiu del Ministero degli Affari Esteri, Gabinetto del Ministro 1923-43, Caixa 1228, Fasc. 9; Ramondino va ser enviat des de Nàpols i Facchi portava molts anys a Palma, on tenia una empresa de fabricació d'eines. Facchi va ser un dels fundadors el 1926 del Rotary Club Mallorca. "Cent Anys de Rotary", Mallorca, en https://rotaryclubdemallorca.org/wp-content/uploads/2020/02/CENT-ANYS-de-Rotary.pdf; Carta de Marinelli al ministro Ciano, 15 de setembre de 1936, Roma, Arxiu del Ministero degli Affari Esteri, Gabinetto del Ministro 1923-1943, Caixa 1112, Fasc. 2; Comunicació del Ministeri d'Exteriors italià, 31 d'octubre de 1936, Roma, Arxiu del Ministero degli Affari Esteri, Gabinetto del Ministro 1923-1943, Caixa 1112, Fasc. 2; Carta del cònsol italià a Palma al conde Pietromarchi, 2 de juliol de 1937, Roma, Arxiu del Ministero degli Affari Esteri, Gabinetto del Ministro 1923-43, Caixa 1228, Fasc. 10; Decreto sobre Enseñanza del 28 de octubre de 1936. Còpia a Alberto Bayo, *Mi desembarco en Mallorca.* Miquel Font, Palma, 2010, pàg. 116; Coverdale i Edwards afirmen erròniament que l'ensenyament de l'italià va ser obligatori. John F. Coverdale, *op. cit.*, pàg. 188; Jill Edwards, *The British Government and the Spanish Civil War, 1936-1939*. MacMillan, London, 1979, pàg. 140; L'editorial mallorquina Moll va elaborar un curs d'italià que publicà el 1940. Assumpta Camps, *Traducción y recepción de la literatura italiana en España*, Universitat de Barcelona, 2014, pàg. 27.

Eren mesos de goig feixista. Italians i falangistes varen arribar a planejar un cop per conquerir tot el poder, però ho varen suspendre perquè trobaren alguns obstacles. Aquesta informació es pot resseguir en els llibres *La intervención fascista en la Guerra Civil Española* (Coverdale, John F. Alianza, Madrid, 1979) i *Arconovaldo Bonacorsi, el 'conde Rossi'* (Massot i Muntaner, Josep. Abadia de Montserrat, Barcelona, 2017).

3.2. L'oposició de les autoritats

L'historiador Patrizio Rapalino apunta que a Mallorca hi havia tres autoritats italianes diferents: la marina, l'aviació i el comte Rossi. A causa del seu caràcter, Rossi és el més recordat, però el poder feixista va tenir tres representants de major pes: els capitans de l'armada Luigi Sansonetti i Carlo Margottini, i el comandant de torn de l'Aviazione Legionaria delle Baleari. Cap d'ells tenia sintonia amb el Conde Rossi i tots es negaren a col·laborar-hi. Fins i tot Sansonetti va comunicar a Mussolini l'error d'haver-ho enviat: "Bonaccorsi és un home de cor, un home d'acció, un veritable capità de la fortuna, enèrgic, impressionant, però enutjós, sense gens de tacte i mancat d'un halo suficient de passat militar"[77].

Rossi també va anar perdent el suport de les autoritats locals. Ell mateix va avisar a Roma que els principals opositors de la *feixistització* de Mallorca eren "els maçons i els capitalistes", referint-se en aquests últims al financer Joan March Ordinas. També coneixien la desconfiança de militars espanyols com el general Trinidad Benjumeda del Rey i el tinent coronel Marín de Bernardo. Margottini va ordenar a Rossi que abandonàs els temes militars i se centràs en organitzar la Falange.

L'historiador Josep Massot i Muntaner reconeix que va haver-hi "una vasta operació per dur a terme una profunda *feixistització* i una "identificació total entre falangisme i feixisme", no obstant això, van fracassar pel rebuig de les autoritats locals i el mateix Franco, que el desembre de 1936 els va ordenar abandonar tota la propaganda en aquest sentit[78].Mussolini va acceptar llavors que el Conde Rossi

77 Carta confidencial reservada a la persona del Cap de l'Estat Major de SE el Ministre d'Exteriors, dirigida pel Comandant de la Nau Fiume, 30 d'agost de 1936, Roma, Arxiu del Ministero degli Affari Esteri. Gabinetto del Ministro 1923-1943, Caixa 795; Josep Massot i Muntaner, *Op. cit*, pàgs. 54 i 58; Eduardo Mastrorilli, *Violenza e guerra civile spagnola: l'intervento dell'Italia fascista*, Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2018, en
https://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/665752/edma1de1.pdf

78 Quartararo diu que el fracàs es va deure al cruel comportament de Rossi, i que per això molts falangistes es van passar als requetès. Rosaria Quartararo, *op. cit*., pàg. 27-9; Carta confidencial reservada al Cap d'Estat Major de SE el Ministre d'Exteriors, dirigida pel Comandant de la Nau Fiume, 30 d'agost de 1936, Roma, Archivio del Ministero degli Affari Esteri, Gabinetto del Ministro 1923-1943, Caja 795; Josep Massot i Muntaner, *op. cit.*, 2017, pàg. 115, 171-2 i 242-3; Javier Rodrigo, *op. cit*., pàg. 104 i 180-1; i Dimas Vaquero, *Mussolini y España, Franco y Mussolini. Unas relaciones difíciles*, Comuniter, Zaragoza, 2017, pàg. 402; Informe del comandant Antonio Legnani. En Franco Bargoni, *La participación naval italiana en la Guerra Civil Española*, Ministerio de Defensa, Madrid, 1995, pàg. 108.

s'havia cremat i abans d'acabar l'any va ordenar traslladar-lo al front de Màlaga. Mai més tornaria a Mallorca[79].

Tot i això, una carta en italià del bisbe de Mallorca, Josep Miralles, enviada el 16 de setembre de 1937 a Rossi revela que va mantenir connexions amb l'illa[80]:

> *Amb la major alegria he llegit l'amabilíssima carta, que ha arribat avui a les meves mans, de La vostra Excel·lència i datada d'aquest mateix mes.*
>
> *El record del que la meva illa li deu, del gloriós aniversari del seu alliberament per la magnífica contribució del molt estimat Conde Rossi, i de la deplorable absència de la seva reconfortant presència entre nosaltres, són raons més que suficients per a desitjar el retorn de qui té un tron i un altar d'or en el cor dels mallorquins.*
>
> *Amb tota sol·licitud li reservaré en les meves oracions un dels primers llocs; o ja m'hauria honrat de visitar-vos en aquesta Via Sixtina, si el Summe Pontífex, per raons veritablement paternals, no hagués ajornat indefinidament la visita ad limina dels Bisbes espanyols en el present any.*
> *En qualsevol cas, rebi una cordial salutació i l'amable valoració.*

Després de la guerra el comte Rossi no va reconèixer cap crim. L'any 1949 el Conde Rossi va denunciar al periodista italià Aldo Garosci per haver-lo acusat de multitud d'assassinats a Mallorca. El tribunal va donar la raó al periodista, que va quedar absolt. El 1936 l'italià havia reconegut en un discurs al poble de Búger haver comanat afusellar tots els milicians antifeixistes presoners després de la Batalla de Mallorca. Així ho recull Pau Tomás Ramis a *La Guerra Civil i el Primer Franquisme, Mallorca, 1936-1939* (Illa Edicions, Palma, 2023)[81].

4. L'AVIACIÓ LEGIONÀRIA DE BALEARS

4.1. La construcció d'aeròdroms

L'Aviació Legionària de les Balears va actuar de manera pràcticament autònoma. Encara que des de febrer de 1937 el cap de tota l'aviació de les Balears era Ramón Franco, germà del dictador, només obeïen ordres de Roma i ni tan sols avisaven de les seves operacions. El seu primer comandant, Leone Gallo, va rebre ordre de crear

79 Carta confidencial reservada a la persona del Cap de l'Estat Major de SE el Ministre d'Exteriors, dirigida pel Comandant de la Nau Fiume, 30 d'agost de 1936, Roma, Arxiu del Ministero degli Affari Esteri. Gabinetto del Ministro 1923-1943, Caixa 795.
80 Original en italà. Traducció de l'autor. *Italiani in Spagna*. Revista *Prospettive* de Curzio Malaparte. Roma. Sense data. Pàg. 16. En
http://www.avellinesi.it/x%20francobis/reduci%20di%20spagna/Italiani%20in%20Spagna.pdf
81 Rossi Va morir a Roma el 1962

i ampliar els aeròdroms perquè Mallorca era també escala tècnica de tota l'aviació italiana destinada a la península[82].

Varen fer servir el aeròdroms de Son Sant Joan (actual aeroport de Palma), Son Bonet, Inca, Alcúdia, Ses Salines i Eivissa, i varen instal·lar la seva seu administrativa primer a la casa de l'últim batle republicà de Palma, Emili Darder, i després a l'Hotel Mediterráneo. S'allotjaven en els mateix aeròdroms i en sis hotels de la capital: Mediterráneo, Grand Hotel, Royal, Alhambra, Continental i Catalonia.

També varen instal·lar bateries antiaèries al quarter de Son Banya, just devora Son Sant Joan, i una emissora per comunicar-se amb la Península. Tot aquest material el descarregaven de manera clandestina el vespre en el port de Palma davant la passivitat dels observadors del Comitè de No Intervenció.

4.2. Els bombardeigs

L'activitat de l'Aviació Legionària de les Balears va anar en augment i arribaria al punt àlgid a partir de l'estiu de 1937. El contingent es va ampliar fins als 500 homes entre els quals estava com a pilot el mateix Bruno Mussolini, fill del Duce, que ja havia visitat l'illa quan tenia 11 anys.

L'any més actiu amb diferència va ser 1938, amb el general Vicenzo Velardi com a comandant de l'Aviazione Legionaria delle Baleari i el coronel Aleandro Martire com a cap de la base de Son Sant Joan. Els seus mitjans varen augmentar fins a comptar amb 15 caces Fiat CR32, 12 bombarders nocturns Savoia-Marchetti 81, 15 bombarders SM79 (el millor que tenia Itàlia) i 22 hidroavions. Estaven dividits en grups: els més ràpids es deien *Falchi delle Baleari* ('Falcons de les Balears') i els més lents *Pipistrelli delle Baleari* ('Ratapinyades de les Balears'), que només volaven de nit.

El bombardeig més greu i el major de tota la Guerra Civil es va produir els dies 16, 17 i 18 de març de 1938. Els feixistes italians de Mallorca varen atacar de manera constant Barcelona i van provocar un miler de víctimes mortals. L'opinió pública internacional va quedar escandalitzada i Franco, que no havia estat informat de l'operació, va ordenar a Galeazzo Ciano, ministre italià d'Exteriors i gendre de Mussolini, suspendre aquest tipus d'accions perquè creaven "complicacions a l'estranger". Així ho consignen els llibre *L'Aviazione Legionaria in Spagna* (Mattioli, Guido. L'Aviazione, Roma, 1940), *España en llamas. La guerra civil desde el aire* (Solé, Josep Maria, i Villarroya, Joan. Temas de Hoy, Madrid, 2003) i *Ciano's diplomatic papers* (Ciano, Galeazzo. Malcom Muggeridge, Londres, 1948).

82 A finals de 1937 Itàlia tenia 372 avions a Espanya. Javier Rodrigo, *Op. cit.,* pàg. 282; Daniela Arónica, "La actuación de la Aviazione Legionaria delle Baleari en la Guerra Civil Española", Conferencia Internacional *1939 España exporta el terror aéreo a Europa*, Facultad de Ciencias de la Documentación de la Universidad Complutense de Madrid, 3 i 4 de juny de 2021, en https://www.youtube.com/watch?v=3lfxCbxl-dU.

En total, en els més de dos anys que varen passar a Mallorca, varen realitzar 3.147 bombardejos, varen atacar 199 vaixells i varen destruir 54 avions. A), *España en llamas. La guerra civil desde el aire* el historiadors Josep Maria Solé i Joan Villarroya calculen que els seus bombardejos varen causar més de 5.000 víctimes mortals al litoral republicà.

4.3. Les memòries del tinent Luigi Mancini

El tinent d'aviació Luigi Mancini (Roma, 1911) va lluitar amb 26 anys en la Guerra Civil espanyola. Va ser enviat un any a Mallorca al novembre de 1937 com a cap d'administració de la Aviazione Legionaria delle Baleari. En tornar a Roma va escriure unes memòries en italià de 37 pàgines titulades *Un anno a Mallorca (10.XI.1937-13.X.1938),* en les quals relata la seva experiència a l'illa i hi adjunta 40 imatges, moltes preses per ell mateix. El document es conserva a l'arxiu privat del seu fill, Claudio Mancini, i en el Archivio Centralle dello Stato de Roma[83].

Com que no era pilot, les memòries conten els avatars del dia a dia a l'illa des del punt de vista d'un oficial de terra. No va participar en els bombardejos, però el testimoni de Mancini té valor en diversos aspectes importants. S'endevina que les seves raons per ser voluntari eren el seu compromís amb l'Exèrcit italià, l'ànsia d'aventura i la seva germanor cap a Espanya. De fet, havia estudiat diversos anys espanyol i manejava bé l'idioma. No aprofundeix en les raons ideològiques.

A l'inici descriu la clandestinitat de la seva missió. Encara que era tinent d'aviació, quan va arribar va dir que era un civil voluntari i els oficials que el van rebre varen seguir la farsa. En les memòries explica que els avions es repartien en diversos aeròdroms per raons de seguretat, que no tenien radis ni radars i que els pilots havien de guiar-se per la seva vista en els bombardejos. Els nocturns havien de fer-los amb lluna plena i pocs niguls per veure-hi alguna cosa. En les tasques d'observació, els caces havien d'avisar dels atacs enemics amb piruetes a l'aire. En una d'aquestes maniobres varen xocar dos avions italians i va morir un amic pilot de Mancini: Alfredo Sangiorgi.

Un altre capítol interessant és com burlaven els controladors del Pacte de No Intervenció en el port de Palma. Les descàrregues de material bèl·lic les feien de nit i els vaixells italians canviaven de nom durant la ruta. Els controladors eren marins de països neutrals que no s'assabentaven de res. Diu que els subministraven alcohol a baix preu per entretenir-los. Mai no els varen donar cap problema.

Mancini va estar a punt de morir en el bombardeig de Palma de l'1 de març de 1938. Diu que aquella va ser la seva primera "experiència de guerra". Era al port quan van caure les bombes. Va haver-hi molts danys materials, però gràcies als refugis només va haver-hi tres ferits.

83 Mancini, Luigi 1911 – 1995. Roma. Archivio Centralle dello Stato. Archivi di Famiglie e di Persone. Archivi di Personalita' dell Politica e della Pubblica Amministrazione. Docc. dal 1738 al 1998. Identificatiu*:* IT-ACS-AS0001-0004284.

Dedica gran espai a parlar de la vida dels italians a l'Hotel Mediterrani, el classisme dels mallorquins i les relacions amb els companys i els seus superiors. Critica la severitat del coronel Aleandro Martire, que els va prohibir vestir de civil i anar a salons de ball. Després varen saber que ni el propi coronel complia les seves prohibicions i que va contraure una malaltia venèria.

Tenien un gran arxiu fotogràfic amb totes les accions de bombardeig. Revela que fotografiaven els objectius de tota la costa oriental espanyola i passaven la informació a l'aviació alemanya.

En la crisi dels Sudets, el setembre de 1938, varen arribar a Mallorca dos vaixells de guerra italians amb ordres de Roma en previsió de l'esclat d'una guerra mundial. Mancini conta que les seves ordres eren quedar-se a l'illa per liquidar la base, és a dir, assegurar-se que tots els avions i el personal tornassin a Itàlia. Una vegada desmantellat tot, Mancini es quedaria a l'illa esperant ordres. Això té gran transcendència perquè demostra que Mussolini a final de 1938 necessitava tots els mitjans enviats a Mallorca. Com lamenta Mancini, allò li va obrir els ulls perquè "els pocs centenars d'avions de la guerra d'Espanya eren tot el que Itàlia tenia". No obstant això, després del Pacte de Munic tot es va calmar. Mancini va rebre ordre de tornar a Roma ascendit a capità. Tornava, com deim, un poc decebut perquè els seus líders els havien mentit respecte al poder militar italià. La resta de militars italians de Mallorca varen marxar abans de juliol de 1939.

Mancini arribaria pocs anys després a general. Durant la II Guerra Mundial va servir al gabinet del ministre de l'Aire i el 1944 va ser director de la companyia aèria pública italiana Ala Littoria. Va anar allunyant-se del feixisme pel seu caràcter racial i per haver ficat Itàlia en una "guerra a l'atzar". En 1959 va arribar a ser un alt càrrec de l'OTAN-Hawk a París. Parlava bé espanyol, anglès i francès. Va concloure la seva vida laboral el 1974 com a director general del Bureau Management Procedures de l'OTAN. Va tornar a Mallorca el 1990 per reviure els llocs d'aquella aventura i va morir el 24 de novembre de 1995.

5. LA REGIA MARINA A BALEARS

5.1. La base de submarins de Sóller

La Regia Marina italiana va fer servir dos ports principals: la badia de Palma i el port de Sóller. A aquest segon punt van traslladar al voltant de 300 marins en sis submarins de noms *Archimede, Torricelli, Galilei, Ferraris, Onice* e *Iride.* L'investigador solleric Ignacio Recalde Canals conta la història en el llibre *Los submarinos italianos de Mallorca y el bloqueo clandestino a la República (1936-1938)* (Objeto Perdido, Palma, 2011). Com afirma Recalde, en els primers mesos Mallorca es va convertir

“en poc menys que un protectorat italià” i Mussolini es va atrevir a desplegar la seva marina i aviació com si l'illa fos seva.

Els feixistes italians varen construir el port militar de Sóller el 1937 i en varen ocupar els hotels, cases i cafès. Poc després, s'hi varen sumar uns 250 espanyols que havien de donar la cara en cas que aparegués per allà un observador internacional. Les tripulacions eren mixtes i els submarins varen ser rebatiats amb noms franquistes. El comandant del submarí *Sanjurjo* va ser el capità de corbeta Luis Carrero Blanco, que arribaria a ser president del Govern amb Franco i moriria a l'atemptat d'ETA de 1973. Un altre militar il·lustre de Sóller va ser el tinent de navili Juny Valerio Borghese, un aristòcrata romà amb títol de príncep conegut per la seva ardent afiliació feixista.

La seva missió era bloquejar el subministrament republicà, principalment els ports valencians i catalans, i el mal infligit va ser extraordinari. Al costat de l'aviació italiana i la marina franquista van aconseguir el seu objectiu i al novembre de 1937 els russos varen haver de suspendre aquesta ruta de transport. Aquesta informació també la confirma Franco Bargoni al llibre *La participación naval italiana en la Guerra Civil Española* (Ministerio de Defensa, Madrid, 1995).

5.2. L’atac al mercant *Barletta* i l’accident del creuer *Quarto*

La Regia Marina va patir dos moments crítics a Mallorca. El primer d’ells va ser el 24 de maig de 1937 amb l’atac de l’aviació republicana al vaixell mercant *Barletta* quan estava fondejat a la badia de Palma. L’atac va provocar la mort de sis marins que varen rebre un solemne funeral amb desfilada des de l’hospital militar de Palma, al carrer de Sant Miquel, fins al cementiri de Palma. Així ho consignen els llibres *La participación naval italiana en la Guerra Civil Española* (Bargoni, Franco. Ministerio de Defensa, Madrid, 1995) i *Los bombardeos aéreos republicanos en territorio sublevado durante la guerra civil española (1936-1939)* (Ruiz Núñez, Juan Boris. Tesi doctoral, Universitat d’Alacant, 2019).

El dia més tràgic per a ells va ser l'1 d'agost de 1938. L'explosió accidental d'una caldera en el creuer *RE Quarto* ancorat al port de Pollença va provocar 51 morts. Els ferits varen ser traslladats també a l’Hospital Militar de Palma.

En gairebé dos anys a Mallorca, els italians patiren gairebé un centenar de morts. Les restes de 66 d’ells varen quedar en un panteó d’estil feixista que encara es conserva en el Cementiri Municipal de Palma. Cada 1 de novembre, el Consolat d’Itàlia, titular del mausoleu, diposita una corona de flors. El 2013 va acudir l’ambaixador a Madrid[84].

84 Segons la periodista Elena Ballestero, l’Empresa Funerària Municipal assegura que només queden 18 cossos al panteó. Elena Ballestero, “El Gobierno de Italia financia un mausoleo fascista en el cementerio de Palma”. *Ultima Hora*, 24 de desembre del 2022. En https://www.ultimahora.es/noticias/local/2022/12/24/1852237/gobierno-italia-financia-mausoleo-fascista-cementerio-palma.html; Llistat de militars italians enterrats al Cementiri Municipal de Palma.

6. EL PLA SECRET DE COLONITZACIÓ

6.1. Els desitjos de Mussolini

Tot i que va signar un pacte amb Franco de respecte a la integritat territorial d'Espanya el 15 de novembre de 1936, Mussolini tenia l'esperança de mantenir-se a les Balears. Com hem explicat, en privat va confessar quatre vegades els seus desitjos. La primera vegada va ser el 18 de desembre de 1936, quan va anunciar en el Gran Consell Feixista: "Les Balears es troben al nostre abast". La segona va ser a la negociació secreta amb el Govern de la República, l'Operació Schulmeister ja esmentada.

La tercera vegada que va manifestar aquest desig va ser el 6 de novembre de 1937 al ministre d'Exteriors alemany, Joachim Von Ribbentrop. Mussolini li va confessar que volia mantenir les bases a Mallorca[85]:

> *És un fet que, a Palma, tenim una base naval i aèria: tenim vaixells ancorats en tot moment allà i disposam de tres aeròdroms. Volem que aquesta situació es mantingui tant de temps com sigui possible. En qualsevol cas, Franco haurà d'acabar acceptant que, fins i tot després d'una possible evacuació italiana, Mallorca ha de continuar sent una base italiana si esclatàs una guerra amb França. És a dir, tenim intenció de no desmantellar les instal·lacions de manera que sigui possible convertir l'illa de Mallorca, en poques hores, en una de les nostres bases mediterrànies. Si utilitzam la base de Mallorca, la de Pantelleria i algunes més que ja existeixen i que estan equipades, ni un sol negre podrà anar-se'n d'Àfrica a França per la ruta mediterrània.*

La darrera va ser al Gran Consell Feixista del 2 de desembre de 1938. Un informe d'espies bascos lliurat al exministre de Justícia de la República, Manuel de Irujo, diu el següent[86]:

> *El 2 de diciembre el Gran Consejo Fascista deliberó desde las 10.45 de la mañana hasta las 12.15 sobre la delimitación del Imperio Romano en el mar Mediterráneo. De modo singular se ocupó de las zonas B y C, o sea en la occidental hasta Sicilia y en la C hasta 1,2 del mar Egeo. Éste se declaró centro del Imperio Romano, en el cual los intereses vitales reconocidos por el acuerdo anglo-italiano de 16 de abril se reputan intangibles. Sobre el asunto se han*

Arxiu privat de Juan Negreira Parets; Gabriel Alou Forner, *Guerra y medicina en Mallorca. El Hospital Militar de Palma y la sanidad militar en Mallorca durante la Guerra Civil*, Rapitbook, Palma, 2021, pàg. 136; Rosaria Quartararo, *op. cit.*, pàg. 41-2; *La Almudaina*, 13 de junio de 1939, pàgs. 1 i 2.

85 Original en italià. Traducció de l'autor. Colloquio Duce-Ciano-Ribbentrop del 6 de novembre de 1937, Roma, Archivio del Ministero degli Affari Esteri, Gabinetto del Ministro, Caixa 1162, Fasc. 4.

86 Informe de los Servicios de Inteligencia vascos de diciembre de 1938. The National Archives. Londres. Foreign Office 37/83, W16585/83/41.

cursado infinidad de despachos desde Roma a diversos puertos, además de hacerlo a Londres. En la zona C entran la frontera del Levante español y las Baleares y, por el otro lado, Córcega y la actual frontera geográfica de Túnez. (...)

Los directores de las escuelas han sido advertidos de que, a partir de 1939, la enseñanza desde los trece años estará basada en la afirmación de que el imperio italiano engloba totalmente las Islas Baleares que se dicen conquistadas en 1936 señalando esta fecha con la de un año después de la victoria en África. La Marina italiana ha hecho todos los preparativos necesarios para una ocupación prolongada en la región de Palma: dos cuarteles, dos calles de pabellones particulares con pequeñas familias, 42 cuadras, 2.320 hectáreas de campo de cultivo, unas 120 propiedades agrícolas, 16 conducciones de agua, 14 fuentes; todo lo cual significa no una ocupación transitoria, sino una posición prolongada.

El Gobierno italiano está dispuesto a abandonar sus pretensiones sobre Túnez y Córcega, comprobando la inutilidad de su pretensión en vista de las fortificaciones levantadas durante los quince últimos años. Sus pretensiones se limitan a las Islas Baleares, la zona de Cataluña y las concesiones que en sus regiones poseen actualmente los peces gordos financieros de Franco.

6.2. La compra de L'Albufera i Son Sant Martí

La idea a les Illes Balears era fer servir la mateixa estratègia que al protectorat francès de Tunísia. En aquest país Itàlia estava aplicant des de finals del segle XIX un pla B de conquesta a través de l'economia, la societat i la cultura: compraven propietats, traslladaven colons i fundaven empreses, col·legis i periòdics.

Mussolini va posar en marxa aquest pla B i va comprar el maig de 1938 la tercera finca més gran de Mallorca: L'Albufera i Son Sant Martí. Eren 18 quilòmetres quadrats amb sis de costa que varen costar cinc milions de pessetes (680.000 dòlars de l'època). L'objectiu era construir cases colonials i crear un "centre d'italianitat" amb exlegionaris italians que havien de "multiplicar-se al llarg del temps".

Per tancar la compra en secret, el Govern de Mussolini va fer servir el seu espia Carlo de Re per crear una empresa, Celulosa Hispànica, i hi va col·locar al capdavant testaferros mallorquins (la família Gual de Torrella). Els doblers els va posar una empresa paraestatal italiana anomenada Società Anonima de Fertilizzanti Naturali Italia (SAFNI), encarregada dels negocis de la guerra a Espanya. Així, la Itàlia de Mussolini va poder fer-se legalment amb un enorme terreny a Mallorca. És el que manté Manuel Aguilera a *El oro de Mussolini. Cómo la República planeó vender parte de España al fascismo* (Arzalia, Madrid, 2022).

L'esclat de la Segona Guerra Mundial el setembre de 1939 i la derrota del feixisme a Itàlia van malmetre els plans colonials a l'Albufera. Els investigadors coincideixen

que durant aquells anys no va haver-hi treballadors italians per allà. L'any 1988 el Govern balear va convertir la finca en Parc Natural[87].

6.3. Rafael Gay de Montellà, el mediador de Mussolini

L'operació de compra secreta de L'Albufera i Son Sant Martí es va fer mitjançant l'advocat català Rafael Gay de Montellà (Vic, 1882). Era un partidari dels sublevats refugiat a l'Illa que parlava italià i va actuar de mediador en els negocis de Mussolini.

El 30 de juliol de 1936 Gay de Montellà va aconseguir fugir de Barcelona a Gènova en un vaixell italià i l'abril de 1937 es va traslladar a una Mallorca italianitzada. El 16 d'octubre d'aquest any va escriure: "Avui Palma ha volgut rendir un homenatge d'agraïment a l'aviació legionària italiana. Ben merescut ho tenen". El 1938 el català va actuar de mediador entre la família Gual de Torrella i l'espia feixista italià Carlo de Re per crear l'empresa pantalla Celulosa Hispánica SA, la qual va comprar les finques de L'Albufera i Son Sant Martí. Rafael Gay de Montellà apareix com a membre del Consell d'Administració de l'empresa al costat del cap de l'espionatge feixista a Espanya, Santorre Vezzari. Després de la guerra, va tornar a Barcelona i va continuar exercint d'especialista en dret mercantil. En el seu llibre de memòries de la guerra *Atalayas de Mallorca*, publicat en 1940 (editorial Bosch), adula Franco i Mussolini com a cabdills d'un nou imperi Mediterrani. El professor Xavier Oliveras diu d'ell que "era italianista" i tenia "una relació freqüent i fluida amb la colònia italiana resident a la ciutat". Va escriure diversos articles i llibres on "proposava la constitució d'una Lliga Panmediterránea integrada per Espanya, França i Itàlia, sota un ideal comú de pau i solidaritat llatines". Va morir en 1969[88].

87 En 1954 l'administrador de l'empresa era Jaime Enseñat Alonso. El van succeir amb poders en el Consell d'Administració durant els anys seixanta el seu fill Jaime Enseñat Seguí, Juan Gili Sancho i Antonio de Luna Rico. Aquests dos últims varen acabar sent els grans propietaris de l'Albufera. Celulosa Hispánica es va dissoldre en 1973. Carta de Celulosa Hispánica SA, sense signar, a la Societá Anonima Fertilizzanti Nazionali "Italia", en Vía Torino, 107, Roma. Palma, 9 de setembre de 1939, Dossier "Celulosa Hispánica SA", Arxiu del Regne de Mallorca (Palma), Arxiu Torrella, Signatura 391; Registre de la Propietat d'Inca nº 01. Tom 3895 Foli 110 i Tom 2048 Folis 67-9; Historial de Celulosa Hispánica SA. Registro Mercantil de Mallorca. 20 de juliol de 1938. Fulla n. 908.

88 Té un carrer dedicat a Vic. El seu nebot net és Joaquim Gay de Montellà, president de la patronal catalana Foment del Treball Nacional entre 2011 i 2018. Aguilera Povedano, Manuel. 'Gay de Montellá, el mediador de Mussolini'
https://www.ultimahora.es/opinion/tribuna/2022/08/03/1767013/gay-montella-mediador-mussolini.html [consultat el 3 d'agost de 2022]

7. ELS ITALIANS A LES BALEARS A LA SEGONA GUERRA MUNDIAL

7.1. Els que van quedar a viure

A l'abril de 1939 va finalitzar la guerra civil i encara quedaven 300 militars italians a Mallorca. A poc a poc, van anar tornant a casa. Mussolini necessitava pilots experimentats perquè el 7 d'abril va començar la invasió d'Albània i l'aviació seria clau per a la ràpida victòria. Els últims membres de l'Aviació Legionària de Balears marxarien el mes de juny. Només es van quedar alguns que s'havien llicenciat.

Segons els principals autors, la integració a la societat mallorquina va ser molt difícil. Massot i Muntaner diu que els legionaris italians "resultaven molt simpàtics a les dones" i que, per això, "els mallorquins es posaven gelosos i les advertien que algun dia les abandonarien". Segons el cònsol anglès Alan Hillgarth, en realitat els mallorquins odiaven els italians per la seva "arrogància", "covardia" i el material pagat a "preus prohibitius" (Massot, 1995: 225 i 237)[89].

No obstant això, molts d'ells varen aprendre espanyol i varen crear un vincle especial amb Mallorca que els va dur a quedar-se a viure i casar-se. Un d'ells va ser el pilot Armando Tarabini, que vivia a l'Hotel Alhambra, en el Passeig del Born de Palma, on va conèixer la seva dona, la mallorquina Antònia Cabot. Es varen casar el 1939 i varen tenir un fill.

El fill del pilot, Antonio Tarabini, encara viu a Mallorca i és un conegut sociòleg d'esquerres. Assegura que després de la guerra els italians varen tenir problemes per integrar-se: "Record que eren uns deu però estaven molt dispersos, quasi no es feien entre ells. No obstant això, les seves dones sí". "El meu pare mai no es va habituar a Mallorca i va acabar separant-se de la meva mare i tornant a Itàlia". "Sempre va ser un nostàlgic del seu passat legionari". Antonio assenyala que un dels centres de reunió ocasionals era el ja desaparegut restaurant Granja Reus, a la plaça de Joan Carles I de Palma.

Un altre legionari, Giuseppe Sampaoli, també es va quedar a Mallorca. Primer va servir com a mecànic xofer i artiller antiaeri a Palma. Va ascendir a caporal i va ser condecorat pels seus mèrits militars. Va ingressar a Falange Española i decidí romandre a l'illa després de la guerra. A la Segona Guerra Mundial va arribar a enrolar-se amb els mallorquins de la División Azul en 1942 i va sobreviure a la invasió de l'URSS. Al novembre de 1943 es recuperava de les seves ferides a l'Hospital Militar d'Eivissa. En els anys seixanta va tornar a Itàlia per treballar de taxista[90].

89 El cònsol anglés Alan Hillgarth va realitzar multitud d'informes sobre les seves activitats.

90 Entrevista telefònica de l'autor a Antonio Tarabini (81 anys) el 26 de febrer de 2021; Giuseppe Sampaoli Marqueri va servir a Mallorca com a xofer mecànic i artiller antiaeri. Es va unir als 600 balears de la División Azul i va ser ferit a Leningrad. En 1955 va ser un dels fundadors de la Hermandad de Combatientes de la División Azul en Baleares. Fitxa de Giuseppe Sampaoli Marqueri de la Hermandad de Combatientes de la División Azul en Baleares. Arxiu privat de Juan José Negreira Parets. Palma.

7.2. El monument al Duce

El principal vestigi que varen deixar els italians a Mallorca és possiblement el més desconegut. Es tracta d'un arc de set metres d'alçada que té enmig un cap de pedra d'1,45 metres amb el rostre de Mussolini. L'autor va ser el legionari Heros Giusti, cap d'esquadra de la Bateria Antiaèria de Son Sant Joan. El monument es va construir al quarter de Son Banya, just devora l'aeroport.

Aquest vestigi va desaparèixer entre els anys 1939 i 1943, any en què Itàlia va passar al bàndol dels Aliats a la Segona Guerra Mundial. El seu destí és un enigma. Coneixem la seva existència per les fotos i la informació que va publicar la revista falangista *Aquí Estamos* el gener de 1939:

> *El legionario Heros Giusti, mientras en tensión continua y espíritu alerta de combatiente, prestaba sus servicios como jefe de escuadra en la Bataería antiaérea de Son San Juan, inspirándose en el amor a su Duce, levantó el presente monumento, construido con piedra de Porreras*[91].

7.3. Altres vestigis feixistes

Un altre vestigi de la presència italiana en Mallorca és el canvi de nom de la Rambla de Palma per Via Roma. El nou nom es va posar l'abril de 1937 i encara hi és. No obstant això, la decisió s'havia pres molt abans perquè el comte Rossi la va comunicar a Mussolini el 5 d'octubre de 1936. En un telegrama enviat a Roma diu que Palma havia anomenat un dels seus principals carrers "Via Roma" en senyal de "gratitud cap a Itàlia"[92]:

> *Aquest matí, el governador militar, amb la participació de les autoritats i de tota la població, va llegir la proclamació del nomenament del Govern General de Franco. Enmig d'una alegria indescriptible, es van cantar himnes a Espanya, el Duce i Itàlia. Com a prova de la gratitud del poble espanyol cap a Itàlia, una dels principals carrers de Palma va rebre el nom de 'Via Roma'. L'afirmació del feixisme italià és completa en tots els ambients. Viva el Duce.*

Al carrer s'hi varen aixecar a més dos estendards de ferro, també anomenats *Labarum*, obra de l'escultor mallorquí Francesc Sacanell i la Fundición Tous. Duia el símbol feixista del feix de vares i la destral. També hi havia una àguila imperial i una data: 1936. Hi varen afegir dues estàtues de patricis romans de la col·lecció del

91 *Aquí Estamos*, nº 46. Gener 1939; També apareixen dibuixos d'aquest monument a la Revista *Neon de Suro*, setembre 1976.

92 Original en italià. Traducció de l'autor. Telegrama d'Arconovaldo Bonacorsi al Ministeri d'Exteriors, 10 d'octubre de 1936, Roma, Arxiu del Ministero degli Affari Esteri, Gabinetto del Ministro 1923-1943, n. 1111; Telegrama del cònsul italià de Palma a Roma, 21 d'abril de 1937, Ministero degli Affari Esteri, Gabinetto del Ministro 1923-43, Caixa 1228, Fasc. 9.

Cardenal Despuig. La inauguració de la Via Roma va ser el 21 d'abril de 1937 i l'encarregada de tallar el llaç va ser la dona del cònsol italià a Palma, Ferruccio Ramondino. Hi ha fotos del moment amb militars, falangistes, requetès i italians agafats del braç per simbolitzar la unió[93].

Els estendards es van retirar al final de la dictadura i actualment es guarden en el magatzem municipal de Palma. Les escultures també es van reubicar fa anys al Castell de Bellver per a evitar la seva degradació i en el seu lloc es van deixar còpies que encara presideixen l'entrada de la Via Roma des de la Plaça Major.

Altre vestigi és el mausoleu italià del Cementeri Municipal de Palma, que conté els caiguts italians a les Balears entre 1936 i 1939 i és propietat del Consolat General d'Itàlia a Palma. Segons la periodista Elena Ballestero, el mausoleu va ser dissenyat a Itàlia. És de estil clàssic, té una columna, una placa i un àguila de bronze. El Consolat d'Itàlia paga 449,11 euros a l'any a l'Empresa Funerària Municipal (EFM) de Palma pel manteniment. El responsable de Memòria Democràtica del Govern Balear l'any 2022, Jesús Jurado, va declarar que tenia "clares connotacions feixistes"[94].

7.4. El refugi del cuirassat *Roma* a Menorca

Després del cop que va enderrocar Mussolini el 25 de juliol de 1943, el mariscal Badoglio va rendir tot l'Exèrcit als Aliats. Itàlia canviava de bàndol i Alemanya va respondre envaint la península del seu fins aleshores camarada feixista. Els alemanys van infligir el primer cop sobre el vaixell almirall de la flota italiana: el cuirassat *Roma.* El 9 de setembre, la nau es trobava entre Còrsega i Sardenya i es dirigia a rendir-se als Aliats, quan varen llançar sobre ella diversos bombarders. Un míssil Fritz-X que només havia estat usat una vegada va encertar de ple el dipòsit de municions. La terrible explosió va partir el vaixell per la meitat i el va enfonsar en pocs minuts. Hi varen morir 1.252 homes.

Quatre vaixells varen recollir 520 supervivents, molts d'ells amb greus cremades, i es varen veure en una cruïlla perquè no hi havia un port italià segur prop d'allí. Varen decidir fugir fins a una zona neutral: les Illes Balears. El port de Maó els va permetre refugiar-se i ingressar 248 ferits a l'hospital de l'Illa del Rei. En el trajecte hi havien mort 13 marins, els més greus, i a l'illa hi moririen 13 més. Tots varen ser enterrats al cementiri de Maó i encara avui se celebren actes castrenses en la seva memòria.

93 Just dos dies abans Franco havia aprovat el decret d'unificació i creació de la Falange Española Tradicionalista y de las JONS.
94 Elena Ballestero, "El Gobierno de Italia financia un mausoleo fascista en el cementerio de Palma". *Ultima Hora*, 24 de desembre del 2022. En https://www.ultimahora.es/noticias/local/2022/12/24/1852237/gobierno-italia-financia-mausoleo-fascista-cementerio-palma.html

Els supervivents i la resta de les tripulacions es varen quedar més d'un any allà amarrats. Eren més de 2.000 i varen envair una ciutat de llavors només 20.000 habitants. Els menorquins varen respondre amb amabilitat: els donaven menjar, els rentaven la roba, anaven plegats a missa, jugaven a futbol i sortien a ballar. Almenys varen sorgir set parelles que varen acabar en matrimoni.

També hi hagué problemes polítics, tal com revela el llibre *El Hospital de la Isla del Rey del Puerto de Mahón*. (Cendán Melis, Antonio, Pascual, José Campos, i Cappa, Mario. Fundación Hospital de la Isla del Rey. Menorca, 2016). Els marins italians eren, en general, antifeixistes i desitjaven la pau. No obstant això, un grup de feixistes convençuts es va dedicar a planejar la seva fugida per a reincorporar-se a la nova República Social Italiana, el govern titella d'Alemanya que Mussolini dirigia des del nord. Uns 20 feixistes van fugir en una barca el 6 de febrer de 1944 i tot indica que van naufragar a causa del mal temps.

El cementeri de Maó encara té un gran mausoleu amb les víctimes del cuirassat *Roma* que, evidentment, no té cap connotació feixista. També l'antic Hospital de l'Illa del Rei de Maó té una exposició permanent sobre aquest episodi.

RESUM EXECUTIU I MESURES D'ACTUACIÓ

En temps de la Segona República (1931-1936) Mallorca i Eivissa ja reberen la visita d'alemanys, atrets pel seu bon clima i la seva vida barata. Alguns d'ells hi recalaren fugint de la gran crisi econòmica que patia la República de Weimar (1918-1933) o de l'ascens del nazisme. D'aquesta manera, a l'Arxipèlag s'hi trobaren convivint dues comunitats del mateix país: alemanys jueus amb alemanys nazis, que estaven afiliats a les delegacions insulars del Partit, el NSDAP (Partit Nacionalsocialista Obrer Alemany).

Amb l'esclat de la Guerra Civil el juliol de 1936 alguns alemanys jueus residents decidiren marxar. Les Balears -llevat de Menorca, fidel a la República fins pràcticament el final de la contesa- caigueren immediatament sota el control de les tropes insurrectes. Els qui optaren quedar-se foren víctimes de la col·laboració del franquisme amb les polítiques antisemites de Hitler. Després de la Segona Guerra Mundial, l'Arxipèlag estrenaria una nova etapa com a refugi, aquest cop, però, només per a dirigents nazis, que gaudiren de la protecció de Franco. I amb la restauració de la democràcia, les Illes també atraurien grups de neonazis i polítics neonazis.

Com a mesures d'actuació, proposam un estudi per investigar amb més profunditat la presència d'alemanys nazis refugiats a les Balears durant la dictadura franquista i el seu paper durant el *boom* turístic.

D'altra banda, la presència de tropes italianes durant la Guerra Civil a Mallorca va respondre a una petició autònoma dels sublevats mallorquins amb el suport de l'Ambaixada espanyola a Roma. El nombre de combatents va anar en ascens fins a arribar a una mitjana de 500 homes, la majoria d'aviació. L'objectiu del comte Rossi de convertir l'illa en un laboratori feixista va fracassar per la manca de suport de les autoritats locals. Amb el control de Mallorca, Itàlia va aconseguir tallar la ruta de subministrament de la República al Mediterrani. A més de donar suport als rebels, la documentació permet acreditar l'existència d'una voluntat colonitzadora que incloïa la compra de finques i el trasllat de treballadors italians. Varen comprar en secret les finques de l'Albufera i Son Sant Martí per crear un "centre d'italianització".

Com mesures d'actuació, proposam un estudi a l'antic quarter de Son Banya, avui propietat del Govern balear, per trobar el monument a Mussolini que varen aixecar allà els italians. També queda per investigar en arxius espanyols i italians altres finques mallorquines comprades en secret i tota la documentació sobre els bombardejos de l'arxiu de l'Aeronautica Militare, a Roma.

BIBLIOGRAFIA D'ALEMANYS ACTIUS A LES ILLES BALEARS DURANT EL RÈGIM FEIXISTA DE HITLER

Breuninger, Martin; García, Germà. *Mallorcas vergessene Geschichte*. Vitolibro, Espanya, 2011.

CNT (Confederació Nacional de Treball). El nazismo al desnudo. Barcelona, 1938.

De Quiroga, Magdalena. *Expedientes de limpieza de sangre en Mallorca entre 1938 i 1940*. Llibres Ramon Llull, Palma, 2022.

Del Hierro, Pablo. *Madrid, metrópolis (neo)fascista. Vidas secretas, rutas de escape, negocios oscuros y violencia política (1939-1982)*. Crítica, Madrid, 2023.

Einsele, Gabi; Massanet, Maria; Rexach, Gregori. *El temps s'esmicola*. *L'exili centreeuropeu a Cala Rajada (1930-1936).* Ajuntament de Capdepera, 2015.

Forteza, Miquel. *Els descendents de jueus conversos.* Editorial Moll, Palma, 1996.

García i Bonet, Germà. *Memòries d'en A. Vigoleis Thelen a Mallorca. 1931-1936*. Edicions Cort, Palma, 2010.

Hernández de Miguel, Carlos. *Los últimos espanyoles de Mauthausen.* Ediciones B, Barcelona, 2015.

Irujo, José María. *La lista negra. Los espías nazis protegidos por Franco y la Iglesia.* Aguilar, Madrid, 2003.

Kraschuztki, Heinz. *Memòries de les presons a la Guerra Civil a Mallorca*. Miquel Font Editor, Mallorca, 2004.

L. Romero, José Miguel; Vidal Torres, Maria José. *L'hotel dels jueus* (*Els germans Hanauer: de l'Alemanya nazi a Eivissa*). Institut d'Estudis Eivissencs. Eivissa, 2008.

L. Romero, José Miquel. *Los indeseables. La expulsión de los judíos alemanes residentes en Ibiza y Baleares 1939-1945.* Consell Insular d'Eivissa, 2015.

Massot i Muntaner, Josep. *El cònsol Alan Hillgarth i les Illes Balears (1936-1939).* Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1995.

Messenger**,** David A. *La caza de nazis en la España de Franco. Alianza Editorial, Madrid, 2018.*

Moradiellos, Enrique; López Rodríguez, Santiago; Rina Simón, César. *El Holocausto y la España de Franco.* Turner, Madrid, 2022.

Otten, K. *Torquemadas Schatten.* Reisebuch, Eutin. 2014.

Roca Arañó, Francisca Roca. *La imagen de Mallorca en la novela del exilio alemán*. Universitat de les Illes Balears (UIB), 2015.

Sepasgosarian, Alexandre. *Mallorca unterm Hakenkreuz. 1933-1945*. MatrixMedia, Verlag, 2017.

Tomàs Ramis, Pau (coordinador). *La Guerra Civil i el primer franquisme. Mallorca, 1936-1959.* Illa Edicions, Palma, 2023

Tur Cat, Cristina Amanda. *Ingeborg. El crimen de las marionetes*. Balàfia Postals, Eivissa, 2021.

Valero, Vicente, *Experiencia y pobreza. Walter Benjamin en Ibiza (*Editorial Periférica, Cáceres, 2019).

Violat Bordonau, José Carlos; Ruzafa Almodóvar, Agustín; Verdú Burgos, Francisco Javier. *El cementerio militar alemán de Cuacos de Yuste (Cáceres).* Editorial Institución Cultural El Brocense-Diputación de Cánceres, 2015.

Documentals

Buckard, **Christian**; **Guthmann, Daniel.** *Mallorca, eine deutsche Liebe* (Televisió alemanya ZDF, 2018).

Capellà, Antoni. El temps s'esmicola (2015).

Pérez, Luis; De Echave, Pedro; Bueno, Pere; Pérez, Joan. *L'alemany de la botiga de fotos* (Quindrop, 2022).

De Echave, Pedro; Azorín Williams, Pablo. *L'home més perillós d'Europa, Otto Skorzeny a Espanya* (Quindrop Produccions, 2020).

BIBLIOGRAFIA D'ITALIANS ACTIUS A LES ILLES BALEARS DURANT EL RÈGIM FEIXISTA DE MUSSOLINI

Aguilera Povedano, Manuel. *El oro de Mussolini. Cómo la República planeó vender parte de España al fascismo*. Arzalia, Madrid, 2022.

Aguilera Povedano, Manuel. "Italia en la Guerra Civil Española: el capitán Villegas y el origen de la Aviación Legionaria de Baleares". *Cuadernos de Historia Contemporánea*, Vol. 4. Universidad Complutense de Madrid, 2019, pàgs. 289-308. https://doi.org/10.5209/chco.66105

Alou Forner, Gabriel. *Guerra y medicina en Mallorca. El Hospital Militar de Palma y la sanidad militar en Mallorca durante la Guerra Civil*. Rapitbook, Palma, 2021.

Arónica, Daniela. "La actuación de la Aviazione Legionaria delle Baleari en la Guerra Civil Española". Conferencia Internacional *1939 España exporta el terror aéreo a Europa*, Facultad de Ciencias de la Documentación de la Universidad Complutense de Madrid, 3 i 4 de juny de 2021, en https://www.youtube.com/watch?v=3lfxCbxl-dU

Bargoni, Franco. *La participación naval italiana en la Guerra Civil Española*. Ministerio de Defensa, Madrid, 1995.

Bayo, Alberto. *Mi desembarco en Mallorca.* Miquel Font, Palma, 2010.

Berneri, Camilo. *Mussolini, a la conquista de las Baleares*. Tierra y Libertad, Barcelona, 1937.

Camps, Assumpta. *Traducción y recepción de la literatura italiana en España*. Universitat de Barcelona, 2014.

Cendán Melis, Antonio, Pascual, José Campos, i Cappa, Mario. "El acorazado Roma y el Hospital de la Isla del Rey". En *El Hospital de la Isla del Rey del Puerto de Mahón*. Fundación Hospital de la Isla del Rey. Menorca, 2016. Pàgs. 155-187.

Ciano, Galeazzo. *Ciano's diplomatic papers*. Malcom Muggeridge, Londres, 1948.

Coverdale, John F. *La intervención fascista en la Guerra Civil Española*. Alianza, Madrid, 1979.

Edwards, Jill. *The British Government and the Spanish Civil War, 1936-1939*. MacMillan, London, 1979.

Gay de Montellá, Rafael. *Atalayas de Mallorca. La guerra en el mar latino*. Bosch, Barcelona, 1940.

Heiberg, Morten. *Emperadores del Mediterráneo. Franco, Mussolini y la Guerra Civil Española*. Crítica, Barcelona, 2004.

Heiberg, Morten i Ros, Manuel. *La trama oculta de la guerra civil. Los servicios secretos de Franco 1936-45*. Crítica, Barcelona, 2006.

Infiesta Pérez, José Luis. *Los bombardeos del litoral mediterráneo durante la guerra civil*. Valladolid, Quirón, 1998.

Massot i Muntaner, Josep. *El cònsol Alan Hillgarth i les Illes Balears (1936-1939)*. Abadia de Montserrat, Barcelona, 1995.

Massot i Muntaner, Josep. *Mallorca durant la guerra civil (1936-1939)*. Documenta Balear, Palma, 1996.

Massot i Muntaner, Josep. *Arconovaldo Bonacorsi, el "conde Rossi"*. Abadia de Montserrat, Barcelona, 2017.

Mastrorilli, Eduardo. *Violenza e guerra civile spagnola: l'intervento dell'Italia fascista*. Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2018, en https://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/665752/edma1de1.pdf

Mattioli, Guido. *L'Aviazione Legionaria in Spagna*. L'Aviazione, Roma, 1940.

Pérez, Manuel. *Cuatro meses de barbarie. Mallorca, bajo el terror fascista*. CNT, Barcelona, 1937.

Quartararo, Rosaria. "Politica fascista nelle Baleari (1936-1939)". *Quaderni della FIAP*. N. 23. Roma, 1977.

Recalde Canals, Ignacio. *Los submarinos italianos de Mallorca y el bloqueo clandestino a la República (1936-1938)*. Objeto Perdido, Palma, 2011.

Rodrigo, Javier. *La guerra fascista. Italia en la Guerra Civil española, 1936-1939*. Alianza, Madrid, 2016.

Roure-Torent, Josep. *El feixisme internacional preté dominar Espanya*. Publicacions Antifeixistes de Catalunya, Barcelona, 1938.

Ruiz Núñez, Juan Boris. *Los bombardeos aéreos republicanos en territorio sublevado durante la guerra civil española (1936-1939)*. Tesi doctoral, Universitat d'Alacant, 2019.

Salom Ferragut, Gaspar. *Mallorca, el teatre decisiu 1936-1939*. Purpurina, Manacor, 2019.

Solé, Josep Maria, i Villarroya, Joan. *España en llamas. La guerra civil desde el aire*. Temas de Hoy, Madrid, 2003.

Tacchi, Francesca. *Atlas ilustrado del fascismo*. Susaeta, Madrid, 2001.

Tomàs Ramis, Pau. "El Conde Rossi a les balconades dels pobles de Mallorca". En Pau Tomàs Ramis (coord.), *La Guerra Civil i el Primer Franquisme, Mallorca, 1936-1939*. Illa Edicions, Palma, 2023. Pàgs. 215-226.

Vaquero, Dimas. *Mussolini y España, Franco y Mussolini. Unas relaciones difíciles*, Comuniter, Zaragoza, 2017.

Viñas, Ángel, *Los mitos del 18 de julio*, Crítica, Barcelona, 2013.